

JEAN-CHRISTOPHE RUFIN
I MADHI KËR
ROMAN

BOTIMET TOENA

JEAN-CHRISTOPHE RUFIN

I MADHI KËR

roman

Përkthet nga origjinali frëngjisht

Enton Bido

BOTIMET TOENA

Tiranë, 2016

Autori: Jean-Christophe Rufin (Zhan-Kristof Ryfë)
Titulli në origjinal: Le grand Coeur
Botoi në frëngjisht: Editions Gallimard

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'Aide á la Publication du Service de Coopération et d'Action culturelle de l'Ambassade de France en Albanie, bénéficie du soutien du Ministère français des Affaires étrangères et du Développement international

Ky libër, i botuar në kuadrin e programit të ndihmës për botim të Shërbimit për Bashkëpunim dhe Veprim Kulturor të Ambasadës së Francës në Shqipëri, ka mbështetjen e Ministrisë Franceze të Punëve të Jashtme dhe të Zhvillimit ndërkombëtar.

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo
Korrektore letrare: Majlinda Bami
Përkujdesja grafike: Elida Stafa
Kopertina: Ana Shema

ISBN 978-9928-205-68-1

© Editions Gallimard, Paris, 2012
© *në shqip* Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjete apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA
Rr. "M. Gjollësja", K. Postare 1420, Tiranë
Tel.: + 355 4 22 40 116; 22 58 893
Fax: +355 4 22 40 117
E-mail: redaksia@toena.com.al
botimet.toena@gmail.com
Http://www.toena.com.al

Dy ishim e veç një zemër kishim.

FRANÇOIS VILLON

1

NË TOKËN E MBRETIT TË ÇMENDUR

E di që ai ka ardhur për të më vrarë. Është një burrë i vogël shulak që nuk i ka tiparet fenikase të banorëve së Kios. Ai fshihet sa mundet, por unë e pikasa disa herë rresht në rruginat e sipërme të qytetit dhe në port.

Natyra në këtë ujdhesë është e bukur dhe nuk mundem të besoj që një dekor i tillë të jetë ai i vdekjes sime. Kam pasur kaq frikëra në jetë, kam shpeshherë frikë nga helmimi, aksidenti, thika, që si përfundim më dhanë një ide mjaft të saktë të fundit tim. E kam përfytyruar gjithmonë në gjysmëhije, në perëndim të një dite me shi, të errët dhe të lagësht, një ditë të ngjashme me atë kur u linda dhe gjithë ditët e fëmijërisë sime. Si këta fiq deti të stërmëdhenj përplot me lëng, këto lule vjollcë që varen me vile përgjatë mureve; si ky ajër i palëvizshëm, kaq dridhës nga zjarrmia po aq sa dora e një të dashuruari. Këto udhë që ndiejnë aromëzat, këto çati me tjegulla të rrumbullta si ijët e grave, gjithë këto shkëlqime të qeta dhe të thjeshta, a mund t'i shërbejnë si vegël natës absolute dhe të përjetshme, ftohtësisë së dhunshme të vdekjes sime?

Jam gjashtëdhjetë vjeç. Jam gjithë shëndet. Torturat që më bënë gjatë procesit nuk kanë lënë asnjë gjurmë. Ato gjithashtu nuk më bënë të më neveriteshin njerëzit. Për herë të parë që prej shumë kohësh, ndoshta gjithmonë, nuk kam më frikë. Lavdia, pasuria më e pafre, miqësia e të fortëve, kanë fashitur tek unë atë që mbeti nga ambicia, padurimi lakmitar, dëshirat e kota. Vdekja, nëse do të më marrë sot, do të ishte më e padrejtë se kurrë.

Elvira, që më rri pranë, nuk di asgjë. Ajo ka lindur në këtë ujdhesë greke dhe nuk ka dalë asnjëherë jashtë saj. E shpërfill qenien time aty dhe kjo më pëlqen tek ajo. E pata takuar, pasi u nisën anijet për kryqëzatë. Ajo nuk i ka parë kapitenët e anijes, kalorësit me pajime lufte, të dërguarin e papës që më respekton nga halli me nderime të shtira. Ata më kishin besuar për dhimbjet e veshkave dhe kishin pranuar të më braktisnin në këtë ujdhesë që të shërohesh, ose më me gjasë, që të vdisja. U isha lutur të më linin në një han te porti dhe jo në kështjellën e kryegjykatësit plak. Unë u thashë se do të vdisja nga turpi, nëse ky fisnik gjenovez, me t'u kthyer nga udhëtimi, do të mësonte se kisha dezertuar nga lufta... Në të vërtetë, mbi të gjitha, druhesha se do të zbulonte që isha shëndoshë si molla. Nuk doja t'i isha borxhli, që ai të më pengonte, kur të vinte ora, të lija ujdhesën, për të shijuar lirinë.

Qe një skenë qesharake, pra, unë i shtrirë, krahët e lëshuar në çarçaf, duke dërsirë jo nga ethet, por nga zabullima e portit që hynte në dhomë. Te këmbët e shtratit, në një rrëmujë që shkante nga shkallarja e drunjtë e deri te dhoma poshtë shtyhej një grup kalorësish me kapota, prelatë veshur me rasant më të bukura, dalë nga hambarët e anijes, dhe të zhubrosura ngaqë ishin rrasur aty, kapitenë me përkrenaren nën sqetull, duke fshirë lotët me gishtat e trashë. Secili, në heshtjen e vet sikletosëse, dëshironte të shfaqësohej për burracakërinë e braktisjes në fatin tim. Heshtja ime afronte me faljen e mëkatit, me pranimin e fatit pa bërë zë. Kur iku dhe vizitori i fundit, kur qeshë i sigurt se nuk i dëgjoja më, përposhtë në rrugicë, klikun e armëve, zhurmat e hapave dhe hekurave mbi kalldrëm, ia plasa pa teklif së qeshurës që e kisha mbajtur me aq zor. Qesha për një çerek ore të mirë.

Duke më dëgjuar, hanxhiu grek kujtoi në fillim se agonia kishte marrë tek unë maskën e urryer të komedisë. Po kur hoqa çarçafin dhe u ngrita, ai e kuptoi më në fund se thjesht isha i lumtur. Ai mori verë të bardhë dhe trokitëm gotat. Të nesërmen e pagova mirë. Më dha ca rroba fshatari dhe unë vajta të shëtisja në qytet për të përgatitur arratinë nga ishulli. Veç në atë çast zbulova njeriun që donte të më vriste. Nuk e prisja në këtë takim. Kjo më solli më tepër hutim, sesa frikë. Isha mësuar prej kohësh, pra, me këto kërcënime, por ato ishin zhdukur pak nga pak këto muajt e fundit dhe besova se i hoqa qafe. Gjuetia, objekt i të cilës isha, m'i

prishte sërish planet. Ikja ime nga ujdhesa bëhej më e ndërlikuar, më e rrezikshme.

Si fillim, më duhej të shmangia qëndrimin në qytet, ku mund të më zbulonin kollaj. I kërkova hanxhiut të më jepte me qira një shtëpi të fshehur në fshat. Që të nesërmen ai ma gjeti një dhe më tregoi rrugën. U nisa në të gdhirë tash një javë. Vetëm në çastin e fundit e zbulova shtëpinë, sepse ajo është e mbrojtur nga erërat e tokës nga breza pishash, që ta fshihnin nga sytë. Mbërrita në orët e nxehta të mëngjesit. Qull në djersë dhe mbuluar nga pluhuri i imët i udhës bardhane. Po më priste një brune trupmadhe, që quhej Elvira. Hanxhiu, të cilit i ishte dukur e konsiderueshme shuma e parave që i kisha dhënë, kishte menduar se unë kisha bërë një gabim. Që mos ta ndreqja unë vetë gabimin, e kishte rritur çmimin e shërbimit që më bëri duke i shtuar qirasë së mureve edhe një grua. Elvira, me të cilën mund të merresha vesh vetëm me vështrim, më priti me një thjeshtësi që nuk e kisha hasur prej s'mbahej mend kur. Për të nuk isha as thesarmbajtësi i mbretit të Francës, as i arratisuri që kish marrë në mbrojtje papa, por thjesht Zhaku. Mbiemrin ajo ma mësoi kur ia mora dorën për t'ia vënë mbi zemër. Gjithë çka solli ky gjest ishte që ajo ma mori po ashtu dorën dhe se, për herë të parë, ndjeva nën pëllëmbën time të palëvizshme gjirin e saj të rrumbullakët dhe të fortë.

Në heshtje, ajo më hoqi teshat dhe më lau me ujë të parfumuar me trumzë, që e kish ngrohur në diell në një qyp. Teksa më fërkonte lehtë me hi të imët, unë vështroja së largu skarpatin gri në jeshil të bregut të mbuluar nga ullinjte. Anijet e kryqëzatës kishin pritur puhinë e Mesdheut që të niseshin. Ato largoheshin ngadalë, me velat pak të fryra nga era e mehur. E si mund ta quaje ende kryqëzatë këtë shëtitje të fundit detare, boll larg prej turqve? Tre shekuj më parë, kur kalorës, peshkatarë, mjeranë rendnin anakënd Tokës së Shenjtë për të gjetur martirin ose lavdinë, kjo fjalë e kishte të paktën një kuptim. Sot, që otomanët ngadhënjenin ngado, kur asnjeri nuk e kishte as synimin as mjetet t'i luftonte dhe që ekspedita mjaftohej me të dhënit zemër dhe me armatosjen me llafe të mira të ndoca ujdhesash që ishin të vendosura të bënin qëndresë, ç' mashtrim ta mbuloje këtë rrugëtim me emrin zhurmëmadh të kryqëzatës! Ishte vetëm një tekë e një pape plak.

Për fat që keq, ky papa plak më kishte shpëtuar jetën dhe kisha marrë edhe unë vetë pjesë në këtë komedi hipokrite.

Mandej Elvira mori një shparcë deti të njomur me ujë të vakët. Më shpëlau me marifet, pa lënë as edhe një copëz lëkurë dhe unë përqethesha me atë ëmbëlsinë si prej gjuhe felinësh. Anijet kishin pamje të zyrtë, mbi koracën blu të detit. Ato lëkundeshin duke përparuar me zor, direktet e tyre anuar si shkopinj të një grupi invalidësh. Përreth nesh, bulkthat bënë një cërr-cërre të vazhdueshme, që e tendoste heshtjen dhe e mbushte me pritje. Kur e tërhoqa Elvirën nga vetja, ajo nuk m'u dha, dhe më drejtoi kah shtëpia. Për banorët e Kios, si për gjithë popujt e Orientit, kënaqësia është të hijsa, freskia, mbyllja. Dielli i plotë, nxehtësia dhe hapësira janë për ta shtrëngesa të padurueshme. Ne ndenjëm shtrirë gjer natën dhe këtë mbrëmje të parë darkuam në tarracë me ullinj të zinj dhe bukë, në dritën e llambës me vaj.

Të nesërmen, me veshje të maskuar, fytyrën mbuluar nga streha e një kapeleje kashte mjaft të madhe, e shoqërova Elvirën në qytet. Te tregu, pas një banaku me fiq, shqova sërish njeriun që ka ardhur aty për të më vrarë.

Një herë e një kohë, ky zbulim do më nxiste të veproja: do të kisha kërkuar t'ia mbathja ose të luftoja. Kësaj here, duke e ditur se nuk do vendosja gjë, mbeta i paralizuar. Është e çuditshme sesi, në vend të sulesha drejt ardhmërisë, rreziku më mbante nga e shkuara ime. Nuk e shoh jetën e së nesërmen, vetëm të së sotmes dhe sidomos të djeshmen. Çasti i tanishëm, në ëmbëlsinë e vet, kujton në vetvete fantazmat e kujtesës dhe, për të parën herë, ndiej fort nevojën për t'i ngulitur këto imazhe në letër.

Më duket se njeriu i vënë pas gjurmëve të mia nuk është vetëm. Në përgjithësi, këta vrasës veprojnë në grup. Jam i sigurt që Elvira mund të mësojë shumë rreth tyre. Ajo plotëson edhe më të voglën dëshirë timen. Nëse njëra prej tyre do të ishte të jetoj, ajo do të jepej e tëra për ta përmbushur. Por nuk i kam thënë asgjë, nuk jam ndier. Jo se dua të vdes. Mendoj rrëmujthi se vdekja, kur të më vijë, do të futet te një fat dhe që do më duhet ta deshifroj. Ja përse tërë mendimet e mia më tërheqin mbrapsht. Koha e shkuar ka lidhur në shpirtin tim një lëmsh të dendur me kujtime. Më duhet ta zhvill ngadalë për të shtrirë më së fundi fillin e jetës sime dhe të kuptoj që duhet ta këpus një ditë. Kësisoj zura të shkruaj këto kujtime.

Elvira ka vënë një mbajtëse druri nën pjergull, në anë të tarracës, ku hija vjen qysh nga mëngjesi i vonë. Nga mëngjesi deri në mesditë vonë, unë shkruaj atje. Dora nuk më është mësuar të mbaj penën. E kanë bërë të tjerë për mua ç'prej shumë vitesh dhe më tepër për të rreshtuar shifra sesa fjalë. Ndërsa stërmundohej të formoj fjali, teksa rraskapitem të vë rregull në atë që jeta ka hedhur mirë a keq tek unë, ndiej në gishta dhe në shpirt një dhimbje fare afër kënaqësisë. Më ngjan se marr pjesë në një mënyrë të re në lindjen e mundimshme përmes së cilës ajo që vjen në botë kthehet sërish atje, në formë shkrimi, pas një shtatzënie të gjatë të harresës.

Në zhëgun e diellit të Kios, gjithë ç'kam jetuar bëhet e qartë, me ngjyra dhe e bukur, madje edhe çastet e dhimbshme dhe të errëta. Jam i kënaqur.

*

Kujtimi im më i hershëm daton në moshën 7 vjeç. Gjer atëherë, gjithçka është e shkartisur, e errët, e tëra gri.

Kam lindur në kohërat kur mbreti i Francës po humbte mendjen. Ma kanë treguar herët këtë rastësi. Nuk e kam besuar kurrë që mund të kish ndopak lidhje, qoftë edhe mbinatyrore, mes çmendurisë së rëndë të Karlit VI, ardhur me kalë teksa përshkonte pyllin e Orleanit, dhe lindjes sime, jo larg së andejmi, në Burzh. Por gjithnjë kam menduar se drita e botës ishte shuar tok me arsyen e mbretit si gjatë eklipsit të një ylli. Prej andej vinte dhe tmërri që na sillej rrotull.

Në shtëpitë fqinje nuk flitej veçse për luftën kundër anglezëve, që po zgjaste një shekull e ca. Çdo javë, madje çdo ditë ndonjëherë, na vinte rrëfimi i masakrës së radhës, i një gjëme pësuar nga të pafajshmit. Ne ishim ende në qytet dhe të mbrojtur. Fshati, ku nuk shkoja fare, dukej se pësonte gjithë mynxyrat. Shërbëtorët tanë, që kishin familjarët në fshatrat rrotull, ktheheshin me histori të kobshme. Vëllanë, motrën time dhe mua na mbanin larg përshkrimeve të grave të përdhunuara, burrave të torturuar dhe, s'do mend, nuk kishim dëshirë më të madhe se t'i dëgjonim.

Gjithë kjo ndodhte nën grinajë dhe në shi. Qyteti ynë i dashur dukej se lagej përjetësisht nga një shi i imët. Dimrit bëhej pak më i nxirë, por qysh nga fundi i pranverës dhe deri në fillim të vjeshtës, parakalonin gjithë ngjyrimet e grisë. Vetëm në verë dielli

zinte vend gjatë. Atëbotë, të nxehtët i vinte hakut qytetit, gjë për të cilën ai ishte i papërgatitur dhe rrugët mbusheshin me pluhur. Nënati i druhashin epidemive: ato na mbyllnin në shtëpi ku kanatat e puthitura na rikthenin hijen dhe grinë, aq sa ne nuk e harronim kurrë zakonin.

Kisha krijuar bindje të vagullt se bota shkonte rrakapjethi, ngaqë ne jetonim në tokën e nëmur të mbretit të çmendur. Gjersa u bëra shtatë vjeç, nuk më shkonte mendja se ky fatkob mund të ishte i shkruar: nuk e kisha imagjinatën e një vendi tjetër, më keq a më mirë, por të ndryshëm. Kishte mjaft pelegrinë të Shën Jakut që niseshin për në vise të largëta dhe pothuaj përrallore. I shihja tek kalonin te rruga jonë. Hejben mënjanë, i mbanin sandalet në dorë, me këmbët e freskuara me orë të tëra në Oron, që rrjedh poshtë rrethinës sonë. Thuhej se ata shkonin drejt detit. “Deti?” Babai ma kish përshkruar këtë masë të pafund uji, të madhe sa fushat. Por këto fjalë ishin të turbullta: nuk ishte zor të kuptoja që ai përsëriste fjalët e të tjerëve. Ai vetë nuk e kish parë asnjëherë.

Gjithçka ndryshoi vitin kur mbusha të shtatat, mbrëmjen kur zbulova sytë e kuq dhe turirin e kuqërremtë të kafshës.

Im atë ishte lëkurëpunues. E kishte mësuar zanatin në një qytezë. Kur ia mori dorën përpunimit të lëkurës së dhelprës apo të lepurit, erdhi në qytet. Dy herë në vit, në panairët e mëdha, tregtarët e mëdhenj shisnin lëkurna të rralla, gëzof kunadheje ose ketri. Po ja, rreziqet e luftës e bënë shpesh të pamundur udhëtimin. Im atë duhej t’u besonte ca ndërmjetësve të vegjël për ta prurë gjer tek ai lëkurën e blerë te tregtarët e shumicës. Disa syresh ishin gjahtarë që e kishin kapur vetë gjahun thellë nëpër pyje. Ishin vënë në rrugë duke i përdorur lëkurat si monedhat; i shkëmbejnë me ushqime, ose udhëtime. Edhe ata njerëz ishin të veshur gjithashtu me lëkurë. Veçse ata e mbanin gëzofin nga ana e dukshme, ndërkohë që detyra e lëkurëpunuesve si im atë ishte ta ngjisnin lëkurën të kthyer mbrapsht, pjesën e gëzofit nga brenda, që të mbante ngrohtë, pothuajse e padukshme në bordurën e mëngës dhe të jakës. Për një kohë të gjatë e kam bërë dallimin mes botës së qytetëruar dhe asaj barbare vetëm sipas këtij kriteri. I përkisja shoqërisë së njerëzve të përparuar, vishja çdo mëngjes një jelek me astar gëzofi që nuk binte në sy. Ndërkohë që, njerëzit

e egër me pamje shtaze, dukeshin ende të mbuluar me qime, pak u interesonte që nuk qenë të tyret.

Në punishten që binte nga kopshti pas shtëpisë, ishin bërë pìrg me dengje të një ose dy sasish lëkurash gëzofi kunadheje, shqarthy. Ngjyrat e tyre gri, e zezë, e bardhë, ishin në harmoni me kishat tona të bardha, me çatitë tona me rrasa guri, që shiu i jepte një vjollcë që merrte nga e zeza. Pasqyrimi kuqëlues mbi disa lëkura të kujtonte gjethet në vjeshtë. Kështu, që prej nesh deri te pyjet e thella të vendeve të largëta, të njëjtës monotonie ngjyrash i gjegjej melankolia e ditëve të zakonshme. Për mua thuhej se isha fëmijë i trishtë. Në të vërtetë, e ndieja zhgënjimin që erdha shumë vonë në një botë, së cilës drita i kish lënë shëndenë. Ushqeja shpresën e vagullt që një ditë ajo do të rindizej, se nuk ndieja në vete kushtimin ndaj melankolisë. Mjaftonte veç një shenjë që natyra ime e vërtetë të zbulohet...

Shenja e shumëpritur erdhi një mbrëmje nëntori. Lutjet e darkës po kumbonin në katedrale. Në shtëpinë tonë të re, e gjitha prej druri, kisha një dhomë bashkë me tim vëlla në katin e dytë nën çati. Po lozja me top me qenin e mamasë. Zbavitesha sa më s'ka, kur e shihja të zhytej në shkallaren e pjerrët me bishtin përpjetë, teksa i hidhja topin. Ai ngjitej duke e mbajtur krenarisht në gojë dhe lehte kur ia merrja prapë. Mbrëmja ishte e zyrtë. Dëgjoja shiun tek binte mbi çati. Mendja ku nuk më fluturonte. Ia hidhja topin e leckës qenit, por ky marifet nuk më zbaviste më. Papritmas, një qetësi e beftë sundoi dhomën: qeni i kish zbritur shkallët, por nuk ish ringjitur. Nuk u ftillova menjëherë. Kur e dëgjova të angullinte në katin poshtë, i thashë vetes se diçka jonormale kish ndodhur. Shkova te qeni. Ai qëndronte në majë të sheshpushimit të shkallëve që vinin nga kati përdhes. Me turirin përpjetë, dukej sikur kishte nuhatur diçka aty poshtë. Mora edhe unë erë, por nuhatja ime prej njeriu nuk zbuloi asgjë të pazakontë. Aroma e bukës së pjekur, që shërbyesja bashkë me time më përgatiste një herë në javë, mbulonte erën e ndenjtur të lëkurave me të cilën ne ishim mësuar. E mbylla qenin në një kthinë, ku nëna vinte çarçafët e dyshekët dhe zbrita ngadalë të shihja se ç'mund të kish ngjarë. E shmanga kërcitjen e dërrasave, pasi prindërit na ndalonin të qëndronim kot në dhomat e poshtme.

Nga porta e hapur kanat pashë se në kuzhinë nuk kish asgjë të pazakontë. Kopshti ishte bosh. Iu afrova punishtes së

babait. Hyrja e shitores anës rrugës ishte mbyllur si përnatë, me qepena me dru masiv. Kjo do të thoshte që shokët kishin ikur, pas klientëve të fundit. Megjithatë, babai nuk ishte vetëm. Mbështetur te dera që dilte në kopsht, dallova kurrizin e një të panjohuri. Në dorë ai mbante një thes ku dallohej një formë që lëvizte. Siluetat e të dyve dilnin në pah në ballinën e bardhë të tapicerisë me barqe ketrash të kombinuara. Një kandil e ndriçonte mjaft dhomën. Duhej të isha ngjitur menjëherë lart. Prania ime në atë vend dhe për më tepër gjatë një vizite ishte rreptësisht e ndaluar. Mirëpo, nuk kisha fare dëshirë të ikja dhe veç kësaj qe tepër vonë. Gjithçka ndodhi shumë shpejt.

Babai tha: “Hape!”. Dhe burri hapi grykën e thesit. Kafsha që kërceu s’andejmi ishte sa një qen i vogël. Një zinxhir e mbante lidhur pas qafores. Ai u tendos dhunshëm, kur kafsha u sul drejt babait tim. Ajo lëshoi një zë të çuditshëm, mandej drejtoi trupin. Vështroi nga unë dhe, me gojën e hapur kamare, lëshoi një klithmë të tillë që nuk e kisha dëgjuar kurrë. Duke harruar çdo kujdes, unë u zgjata dhe u shfaqta te pragu i derës. Kafsha i kishte ngulur sytë e saja te të mitë, sy me një të bardhë porcelani të rrethuar nga një vizë e qartë qimesh të zeza. Vetëm një e treta e saj dukej dhe kështu mund t’i dalloja ijët e saj. Nuk kisha parë kurrë një ngjyrë të tillë dhe kurrë nuk e kisha imagjinuar se mund të ekzistonte një lloj e tillë qimeje. Nën dritën e shandanit, qimet dukeshin si të arta dhe, mbi këtë sfond dielli të palëvizshëm, shquheshin njolla të rrumbullakëta që shkëlqenin si yje të zinj.

Im atë vështroi për një moment me humor jo të mirë pastaj, në çastin kur unë po bëhesha i vetëdijshëm për çmendurinë e gjestit tim, ai më qetësoi.

- Zhak, - më thirri ai. - Ke ardhur në momentin e duhur, afrohu pak dhe shiko.

Unë bëra një lëvizje të ndrojtur përpara dhe kafsha kërceu përpjetë, e ndalur fluturimthi nga zinxhiri që burri e mbante të shtrënguar fort në grushtin e vet.

- Mos u afro më shumë! - bërtiti burri.

Ishte një plak me një lëkurë si pergamenë, fytyrën e hollë të përshkuar nga një mjekër e shkurtër dhe pa kujdes.

- Qëndro aty ku je, - më urdhëroi im atë. - Por shikoje mirë. Ndoshta nuk ke për të parë më të tjera: është një leopard.

Babai im, me beretën prej kunadheje në kokë, këqyrte felinin, që puliste ngadalë sytë.

Burri buzëqeshi, duke lënë t'i dukej goja e tij pa dhëmbë.

- Vjen nga Arabia, - pëshpëriti ai.

Unë i mbaja sytë të mbërthyer mbi kafshën. Ngjyra e artë e lëkurës u përziej me fjalën që sapo më ishte zbuluar. Dhe burri e vulosi këtë përzierje akoma më shumë duke shtuar:

- Atje shkretëtirë, rërë, diell. Gjithmonë vapë. Shumë vapë.

Kisha dëgjuar të flitej për shkretëtirën në katekizëm, por nuk e përfytyroja me çfarë mund të përngjante vendi ku Krishti ishte tërhequr gjatë dyzet ditëve. Veç në një çast, ajo botë erdhi tek unë. E shoh sot gjithë këtë, por për çastin, nuk kam gjë më të kthjellët në mendje. Veç kësaj, gati menjëherë, kafsha që kish ndenjtur urtë, nisi të grindej dhe tërhoqi zinxhirin, sa im atë ra përmbys mbi një tog lëkurash kastori. I huaji nxori një shkop nga tunika dhe nisi ta qëllojë kaq fort kafshën, sa thashë se mend e vrau. Kur ajo u lëshua sa gjatë gjerë në dysheme pa ndjenja, ai e kapi nga putrat dhe e futi prapë në thes. Nuk pashë më gjë, pasi duart e sime mëje më kishin kapur nga supet dhe më kishin nxjerrë së andejmi. Më tregonte më pas se isha zalisur. Në fakt, u zgjova në dhomën time në mëngjes herët, i sigurt se kisha parë ëndërr, gjersa prindërit, në mëngjes, më folën për ndodhinë.

Me kalimin e kohës, sot e kuptoj domethënien e asaj vizite. Burri ishte një cigan i vjetër që e kish zanafillë ta tregonte leopardin në vendet ku kalonte. Nganjëherë pritej edhe në kështjella nga zotërinj me borxhe. Më shpesh ai synonte panairët dhe sheshet e fshatarëve. Ia kish blerë shtazën një tregtari në rrugët e Tokës së Shenjtë. Tanimë, cigani po plakej dhe leopardi i tij ishte i sëmurë. Po të isha më i regjitur, me përvojë, do të vija re se leopardi ishte dobësuar, pa dhëmbë dhe si i cofur. Plaku kishte provuar t'ia shiste një tregtari tjetër panairi, por kurrkush nuk donte të bënte pazar për të. Atëherë i lindi ideja t'i shiste lëkurën. Kishte kaluar nga punishtja e babait dhe i kishte propozuar shitjen. Ajo nuk u krye kurrë dhe unë nuk e mora vesh kurrë arsye. Im atë sigurisht që nuk kishte klientelë për një mall asisoji. Ose ndoshta pati mëshirë për kafshën. Pos së gjithash, nëse mamaja ime ishte bijë kasapi, im atë merrej vetëm me lëkurët dhe nuk kishte zemrën e një kasapi.

Ndodhia mbeti e veçuar. Nuk kisha nevojë të përsëritej që të më ngulitej përfundimisht. Kisha paraparë një tjetër botë. Një botë të këtushme të gjallësh, jo atë të përtejmen, të vdekjes që na premtounin ungjijtë. Ajo kishte një ngjyrë. Atë të diellit dhe një emër: Arabi. Ishte si fill i tendosur, por ngulmova ta tërhiqja. Pyeta abatin e kishës së Shën Pjetrit, famullisë sonë. Ai më foli për Tokën e Shenjtë, ku kishte shkuar i ungi, sepse ai ishte familje fisnikësh dhe njihte ca kalorës.

Unë isha ende i ri për të kuptuar çka po më thoshte. Sidoqoftë, ai më mbështeti në idenë se parandjenja ime ishte e drejtë. Shiu, të ftohtët, errësira dhe lufta nuk ishin e gjithë bota. Përmatanë botës së mbretit të marrosur ekzistonin hapësira të tjera për të cilat nuk dija asgjë, por që mund t'i imagjinoja. Kështu, ëndrra nuk ishte vetëm dera e melankolisë, një mungesë e thjeshtë në botë, por shumë më tepër: premtimi i një realiteti tjetër.

Një mbrëmje, disa ditë më vonë, babai me zë të ulët, na rrëfeu një lajm të tmerrshëm: vëllanë e mbretit, Lui i Orelanit, e kishin vrarë në Paris. Ungjit e mbretit të marrë do të vriteshin me njëri-tjetrin realisht. Zhan dë Berri, pranë të cilit kemi shtëpinë dhe oborri i të cilit përbënte bërthamën e klientëve të babait, nuk do të mundte më të rrinte asnjans mes vëllezërve të tyre. Lufta tanimë frynte mbi ne duhmën e saj të qelbur. Prindërit e mi dridheshin nga frika dhe, ca kohë më parë, edhe mua do të më kishte zënë paniku.

Tani, në çastin kur gjindja ishte në hall, shtaza mbiu nga thesi dhe më ngulte sytë duke ulëritur. Më dukej se po të errësohej gjithçka, për mua do të kish gjithnjë kohë për t'ia mbathur kah dielli. Dhe përsërisja pa e kuptuar fjalën magjike: Arabia.

*

Lufta na zuri pas nja pesë vjetësh. Kur erdhi në qytetin tonë, nuk isha në moshën për ta pasur frikë, por më tepër për ta dëshiruar.

Isha dymbëdhjetë vjeç kur ushtria e mbretit të marrë e bashkuar me Burginjonët, marshoi drejt nesh. Duka i Berrit, duka ynë i mirë Zhan, siç thoshte im atë me një buzëqeshje të hidhur, e kishte të ndaluar të hynte në Paris, ku kishte rezidencë. I shtrënguar ta linte maturinë e tij të zakonshme, ai kishte marrë anën e Armanjakëve.

“Armanjak” “Burginjo”, i dëgjoja këta emra të parfumuar dhe të mistershëm në tryezë, kur prindërit flisnin mes tyre. Jashtë, në lojnat tona, ne merrnim njëri pas tjetrit rolin e njërit prej këtyre personazheve të mëdhenj. Edhe ne gjithashtu ndesheshim vëlla me vëlla.

Duke mos e njohur politikën me detaje, ne mendonim se kishim kapur të paktën njërin nga shkaqet e saj.

E morëm vesh që Burginjonët po afroreshin nga zërat që vinin prej fshatrave. Shërbyesja jonë hasi në një patrullë, tek shkante të shihte prindërit. Shumë fshatra rrotull të tyrit ishin djegur dhe plaçkitur. Vajza e gjorë qante teksa tregonte fatkeqësitë e familjes së saj. Ajo kishte nevojë të rrëfehej dhe e lashë të fliste.

Sido që këto ndodhi qenë tepër afër, ato shkaktonin tek unë jo frikë, por më shumë një kureshtje të madhe. Doja të dija gjithçka mbi ushtarët dhe sidomos rreth kalorësve. Rrëfimet e shërbyeses sonë më zhgënjyen shumë në këtë pikë. Grabitjet e bëra në fshatra kryheshin në fakt nga mercenarë të rëndomtë. Në asnjë çast, prindërit e saj nuk kishin dalluar luftëtarë të vërtetë, ashtu siç i përfytyroja unë.

Sepse pasioni im për Orientin më kishte shtyrë të dëgjoja shumë tregime mbi kryqëzatat. Kisha njohur në kishën Sent-Shapel një plak, të bërë dhjak që, në kohërat e rinisë, kishte bërë rrugën e Tokës së Shenjtë për të luftuar.

Ndaja kështu me shumë prej shokëve zellin e lojërave, sado që mbi bazën e një keqkuptimi të madh. Ata tërhiqeshin nga armët, kuajt, dyluftimet, forma këto të dhunës dhe të trimërisë, që kanë një vlerë të madhe te të rinjtë. Për mua, kalorësia ishte më shumë një mjet drejt botës së magjepsur të Orientit. Nëse do të dija një mënyrë tjetër për t’u zhvendosur deri në Arabi, do të më kishte mrekulluar njëlloj.

Atëbotë, nuk dyshoja se, i vetmi mjet që të shkoje atje dhe të kaloje gjithë pengesat që dilnin në këtë rrugë ishte të kalëroje një kalë beteje me mburojë, me pajime dhe me shpatën anash.

Ne ishim një grup nja pesëmbëdhjetë fëmijësh moshatarë, lindur në të njëjtat lagje prej prindërisht borgjezë Disa djem shërbëtorësh dhe tregtarësh shëtitës bashkoheshin me ne; bijtë e fisnikëve na shpërfillnin. Isha ca më i madh në trup se të tjerët, por me konstrukt të brishtë. Flisja pak dhe asnjëherë nuk jepesha

plotësisht pas lojës. Një pjesë e imja qëndronte mënjanë. Kjo sjellje e veçantë sigurisht që dukej arrogante. Në grup më hapnin rrugë. Megjithëkëtë, në sahatin e mirëbesimeve, e tregimeve të turpshme, shokët mundoheshin të më mënjanonin.

Ne kishim mes tonë një shef. Ishte një djalë i bëshëm, Elua. Djalë furrxhiu. Flokët e dredhur, të zinj dhe të dendur, sipas meje të kujtonin leshin e deles. Fuqia e tij fizike ishte tashmë e dukshme. Por autoriteti që ushtronte ai në grup i detyrohej kryesisht drojës që ngjallte përmes fjalëve të guximshme dhe mburrjeve. Fitorja i përkiste atij madje pa filluar beteja, për shkak të famës së tij.

Në fundqershor, u hap lajmi për Burgunjonët te rrethinat e qytetit. Duhej të gatiteshim për të gjetur një vend. Bagëtitë u sollën me ngut nëpër lagje. Sheshet ishin mbushur me bute plot me të kripura, verë, miell ose vaj.

Ishte një verë e parakohshme dhe me shira. Korriku hyri me stuhi. Shiu bëri të plasnin me të madhe shkreptimat, duke shtuar çoroditjen dhe panikun. Për qejfin e madh të grupit tonë të kalamajve njerëz me armë ia behën në qytet dhe u bënë gatit për ta mbrojtur. Oborri i dukës Zhan ishte mbajtur gjer ahëre më shumë me artet dhe argëtimet, sesa me luftën. Personazhet e shquara nuk shfaqeshin kurrë atje me rroba luftime. Por tanimë, rreziku që rrinte mbi kokë qytetit ndryshoi gjithçka. Fisnikët rimorën pamjen që i kish bërë qëmoti paraardhësit e tyre kontë apo baronë. Njëditëzaj, për herë të parë në jetë, iu afrova një kalorësi.

Ai po ngjiste me hap rrugën që të çon në katedrale. Renda pas tij. Më dukej se po t'i ngjitesha në shalë do më merrte deri në Arabi, në vendin e diellit të përjetshëm, në dheun e ngjyrave të gjalla dhe të leopardit. Kali ishte mbuluar me cohë me cirka të arta. Në yzengjitë kalonin këmbët e bëra njësh me armaturën. Në mënyrë të pashpjegueshme, ndihesha indiferent ndaj njeriut që ish përkulur nën këtë mburojë. Ajo çka më tërhiqte më shumë ishte materiali i punuar që e bënte të padëmtueshme, copat me çelik të rrahur, të cilat përbënin mburojën, rripi vezullues me stemën, pëlhura e trashë që mbulonte kalin. Një burrë veshur thjesht me një kalë të rëndomtë nuk do të kishte pasur fuqitë përrallore që i vishja atij kalorësi.

Ja pra isha i dënuar të ëndërroja, pasi më dukej e pamundur t'ia dilja të lija një ditë gjendjen e borgjezit për të cilën kisha filluar të bëhesha i vetëdijshëm.

Babai më merrte gjithnjë e më tepër me vete në pallatin dukal kur bëhej fjalë për punë tregtie. Ai nuk shpresonte që të më bënte artizan, sepse isha fort i ngathët. Ai më shihte më shumë të merresha me tregti. E doja, pëlqeja dekorin e këtyre vizitave, ato sallat e larta, rojet në çdo derë, perdet e larmishme, zonjat që vinin me stofra ngjyra-ngjyra. I pëlqeja perlat që u zbukuronin gjerdanët, shkëlqimi e kokave të bastunëve në ijët e burrave, ngjyrën në kaki të parketeve prej lisi. Interesi m'u dyfishua kur im atë më shpjegoi, gjatë një pritje të gjatë në paradhomën e një kushëriri të dukës, se parfumi kaq i veçantë që vinte erë atypari vinte prej esencave të marra në Orient.

Ndërkohë, këto pritje në pallat më kishin hequr çdo shpresë për të hyrë në atë botë. Im atë ishte trajtuar me një përbuzje të neveritshme, që mendohej të më mësonte ta duroja. Kushdo që u shiste gjë princave, duhej të ndihej, sipas tij, i nderuar. Asgjë në botë nuk ishte tepër e bukur për këtë soj klientele. I gjithë talenti, mundimet, netët e kaluara duke qepur, prerë, duke krijuar modele, e gjithë kjo nuk merrte kuptim, veçse në rastin kur klienti i pasur shprehej i kënaqur. E mora mësimin dhe e pranova fatin që më ra. Mësova të tërhiqesha, më mirë se të guxoja. Kur po ktheheshim nga një vizitë në pallat, gjatë së cilës babanë e trajtuan keq, isha krenar për të. I kapa dorën gjatë rrugës së kthimit. Po dridhej dhe vetëm sot e kuptoj që i vinte nga zemërimi dhe turpi. Ndërkohë, për mua, durimi që ai kishte treguar ishte forma e vetme e zotësisë që na ish rezervuar gjersa nuk do të na jepej kurrë rasti të mbanin armë fisnikësh.

Mes shokëve të mi rezervohesha rreth modelit të tim ati. Flisja rrallë, miratoja atë çka bisedonin dhe zija një vend modest në aventurat që të tjerët kishin kryer. Ata sikur më shpërfillnin derisa një incident ndryshoi gjithçka.

Gushtin kur mbusha dymbëdhjetë vjeç, parapërgatitjet për rrethimin e qyteti ishin përfunduar. Na kishin rrethuar mirë e bukur. Më të vjetrit shqetësoheshin për plaçkitjet e bëra nga anglezët gjysmëshekulli më parë. Tregimet për këto tmerre qarkullonin gjithandej. Fëmijët janë veçanërisht të dhënë pas tyre. Elua na habiste përditë me histori mizorie, që klientët i linin pas te dyqani e të atit bashkë me të hollat. Ai ishte bërë shefi ynë, duke pritur që, sipas tij, në rrethanat e reja, ne të bëheshim një

trupë mes të tjerave. Ai kishte ambicie të mëdha për këtë ushtri të vogël dhe, së pari, të shtinte në dorë armët. Me fshehtësinë më të madhe, ai organizoi shpërndarjen pikërisht për t'i futur në dorë. Gjatë disa ditëve, ai ndërmoi këshillime të fshehta, duke i ndarë njohuritë dhe urdhrat e tij mes anëtarëve të grupit, me qëllim që ta kishte më shumë nën kontroll. Pak para ditës së madhe, u desh njëra nga këto bisedat kokë më kokë që të bindesha, se të gjithë merrnin pjesë përveç meje. Elua më në fund erdhi e më njoftoi për vendimin: do të merrja pjesë.

Vera, në kohë normale, ishte një periudhë e lirë për shkollarët që ashtu si ne, shkonin të ndiqnin kurse në Kishën e Shenjtë. Lufta ishte një arsye shtesë që të çliroheshim. I kalonim ditët së bashku, pa punë, ulur në verandë. Natën e kishim të pamundur të dilnim, se ushtarët arrestonin me të parë cilindo që sillej rrugëve. Na duhej pra të kryenim goditjen e beftë ditën për diell. Elua zgjodhi një pasdite të nxehtë dhe pa stuhi, tamam për gjumë, na bëri të zbrisnim anash lagjes së lëkurëpunuesve dhe së andejmi, nëpër një shpat me bar, ne kapëm moçalishten. Ai aty kishte ndrequr një barkë me fund të sheshtë, afër së cilës ishte fshehur një kanxhë druri. Ishim shtatë vetë në bord. Elua e shtyu me kanxhën dhe ne rrëshqitëm ngadalë. Së largu dukej katedralja, që na sundonte. Asnjëri nga ne nuk dinte not dhe jam shumë i sigurt që edhe të tjerët ishin të tmerruar. Pata frikë gjer në çastin kur varka u shkëput nga bregu. Por tani që ne largonim lehtë algat dhe zambakët, isha përplot me një lumni të papritur. Dielli dhe nxehtësia e gushtit, misteri i ujit, në sipërfaqen e të cilit të tëra udhët janë të mundshme, flatrimi zukatës i insekteve, më bënin të besoja se po shkonim në një botë tjetër, për të cilën megjithatë dija që ishte pakrahasimisht më e largët.

Një moment, barka u fut në një tufë kallamash. Elua, përherë në këmbë, u përkul dhe na bëri shenjë të heshtnim. Bëmë ende përpara në rrymën e ujit të qetë që lëkundte majat e buta të kërcëjve dhe, papritur, na erdhën disa zëra në vesh. Elua e shtyu barkën gjer në një çip. Kërcyem në tokë. Mora urdhër të rrija aty dhe të ruaja barkën. Pas një gëmushë, dallohej nga larg një grup njerëzish të shtrirë përtokë. Ishin pa pikë dyshimi zhgrrapësit e ushtrisë së Burgonjës. Nja dhjetë ushtarë ishin tendosur nën hijen e një vidhi, afër një tjetër dredhe të lumit, shumica të përgjumur. Mërmërimat

që kishim dëgjuar mbanin gjallë bisedën e atyre që rrinin zgjuar. Fushimi i tyre ishte vënë në pikë të diellit dhe boll larg grupit. Ishte një rrëmujë mbulesash lëkure, koshash, shishesh dhe armësh, të vendosura rrotull rrethit të nxirë të zjarrit të fikur. Askush nuk i ruante. Elua u dha urdhër tre më të vegjëlve të zvarriteshin nëpër bar deri te armët, të vidhnin sa të mundnin dhe të ktheheshin. Kalamajtë e vunë në zbatim. Ata u përvodhën gjer te kampi dhe mblodhën pa zhurmë një krah shpatash dhe thikash. Në çastin kur ata po ktheheshin, njëri nga zhgrapësit u ngrit duke u tundur për t'u shkrydhur. Ai i pa hajdutët dhe dha alarmin. Teksa i dëgjoji bërtitjet, Elua ia mbathi i pari, ndjekur nga dy djemtë që nuk i ndaheshin kurrë.

- I kapën! - briti.

Kërceu në varkë bashkë me dy zëvendësit.

- Hajde, - më urdhëroi

- Po të tjerët?

Ngritur më këmbë në breg, mbaja ende në dorë litarin e ankorimit të barkës.

- Do të na arrijnë. Eja! Tani!

Meqë po mëdyshesha, ai ma mori litarin nga dora dhe me një të rënë të fortë të kanxhës, e shtyu varkën në mbulojën e kallamishtes. Dëgjoja të kërcisnin kërcëjtë, teksa varka largohej.

Ca sekonda më vonë, të tjerët mbërritën me not. Ata i kishin shtuar pikë vetes, pasi secili mbante nga një ose dy trofe të vjedhura afër zjarrit.

- Ku është varka? - më pyetën.

- Varka u nis, - iu gjegja. - Me Eluanin...

Sot besoj se mund ta pohoj se bash atë çast fati im qe shkruar. Një qetësi e çuditshme më pushtoi. Për gjithë ata që më njihnin, nuk kish as edhe një ndryshim nga sjellja ime e zakonshme e ëndërrimtarit flegmatik. Për mua ishte krejt ndryshe. Ëndrra zakonisht më çonte drejt botësh të tjera, ndërkohë që atëbotë, ndjehesha mirë në tonën. E kisha mendjen e trazuar nga gjendja e krijuar. I shikoja rreziqet, vendosja të gjithë protagonistët e dramës. Privilegji i marrjes së pozicionit mbikëqyrës të zogut të presë, më jepte një pamje fare të qartë të problemit dhe të zgjidhjes njëherazi. Atëherë, kur shokët e mi të trembur, duke u dridhur frike vështronin nga të katër anët pa gjetur një rrugëdalje, me qetësinë më të madhe, u thashë:

- Shkojmë andej.

Vrapuam përgjatë pjerrinës së ngushtë. Mercenarët britnin me zëra të trashë. Ende nuk na ishin afruar shumë. Atyre u ish dashur të zgjoheshin njëherë, të merrnin gjendjen në dorë, të merreshin vesh mes vedi, dhe kishte gjasë që këta mercenarë të mos flisnin të gjithë të njëjtën gjuhë. E kuptoja mirë që shpëtimi ynë na vinte nga trupi i vogël dhe nga shkathtësia. E drejtova grupin tim përgjatë bregut dhe zbulova, siç kisha parandier, një urëz të shtruar druri për të kaluar vaun e ujit. Ishte thjesht një trung i prerë keq dhe i epur tashmë. E kapërcyem kollaj që të katërt. Mercenarët do e kishin më të vështirë ta kalonin dhe, me pak fat, ai do të thyhej nën peshën e tyre. Arratia vazhdoi dhe unë i dhashë trupës një ritëm të rregullt dhe më të ngadaltë, që shokët e mi nuk e kishin shpresuar. S'ishte puna të vrapoje gjer në rraskapitje. Prova do të ishte mbase e gjatë; duheshin ruajtur forcat.

Kaloj në peripecitë e aventurës sonë. U rikthyem në qytet në krye të dy ditëve dhe një natë, pasi kapërcyem kanalet hipur kalakic mbi trungje pluskuese, vodhëm një tjetër varkë, u kryqëzuam me një trupë kalorësish. Mbërritëm në shtëpi tek po binte nata, të çjerrë nga ferrat, të uritur, por krenarë. Qetësia nuk më kish munguar as dhe një moment. Shokët e mi i kishin zbatuar urdhrat e mia pikë për pikë. Kisha ngulur këmbë që t'i ruanin armët e vjedhura. Kësisoj do të ishim të shpëtuar, por dhe fitimtarë.

Kjo gjë kishte bërë bujë në qytet. Fillimisht na kishin kujtuar për të vdekur mbi bazën e një tregimi heroik, të cilin Elua e kish kthyer në favorin e vet, si i zoti që ish. Ai pretendonte se na kishte ndjekur për t'u përpjekur të na frenonte. "Do të kisha dashur kaq shumë t'u vija në ndihmë pra..." etj. Kthimi ynë bëri të dilte e vërteta. Ai u dënua ashpër dhe mbi të gjitha, prestigji i tij ra sakaq. Ai u bë i pari ndër armiqtë e shumtë që krijova gjatë jetës sime, nga fakti i thjeshtë se i kisha zbuluar dobësinë.

Prindërit e mi e kishin qarë mjaft zhdukjen time, sa më bekuan kur u ktheva. Nga ana tjetër, Duka pat marrë vesh për punën e armëve dhe e përgëzoi vetë babanë tim.

Tre të mbijetuarit e tjerë e shtuan famën time. Ata e përshkruan me mjaft ndershmëri hutimin e tyre dhe mendjemprehtësinë time. Tashmë, meqë asgjë nuk pat ndryshuar në sjelljen time, të gjithë nisën të më vlerësonin ndryshe. Nuk më gjykonin më ëndërrimtar

por të matur, të ndrojtur por të rezervuar, të pavendosur por largpamës. U kujdesa t'i përgënjeshtroj këto mendime të reja dhe u mësova ta trajtoja admirimin dhe drojën me të njëjtën shpërfillje që më kishte bërë ta duroja përçmimin dhe humbjen. Nxora mësime të vlefshme. Disfata e Eluas më bëri të shoh ekzistencën e një tjetër autoriteti veç epërsisë fizike. Gjatë gjithë aventurës sonë unë nuk kisha treguar ndonjë qëndresë të jashtëzakonshme. Shpeshherë shokëve të mi u ishte dashur të më mbanin apo të më ringrinin. E megjithatë, nuk kisha reshtur së qenë shefi i tyre. Ata nuk i shmangeshin vendimeve të mia dhe nuk i diskutonin urdhrat e dhëna. Kështu ekzistonte pushteti dhe forca dhe të dyja asnjëherë nuk ishin ngatërruar me njëra-tjetrën.

Nëse forca vepronte përmes trupit, pushteti ishte vepër e mendjes. Pa i shkoqitur mirë këto koncepte, shkova ndërkohë pak më larg dhe meditimi im më çoi njëfarësoj në buzë të greminës. Nëse pushteti, gjatë kësaj aventure më kishte ardhur prej mendjes, kjo nuk erdhi falë ca dijeve të veçanta. Nuk e dija se ku gjendeshim dhe nuk e kisha përvojën e një situatë të ngjashme. Vendimet e mia nuk rridhnin prej ndonjë arsytimi, përveçse ndoshta për të ndjekur si fillim rrugë të pashkelura për mercenarët trupmëdhenj që na ndiqnin. Në thelb, unë kisha vepruar me intuitë, domethënë duke bërë përpara në botën e zakonshme të ëndrrave të mia. Kështu, ishte praktika e asaj që nuk ekzistonte që më kishte lejuar të veproja dhe të komandoja në botën reale. Me një fjalë, ëndrra dhe realiteti nuk ishin plotësisht të ndara. Ky përfundim më shkaktoi një farë marramendjeje dhe për çastin nuk shkova më larg.

Në fund të muajit, u arrit armëpushim dhe rrethimi u hoq. Jeta mund të rifillonte si më parë.

*

Nëse lufta na kishte kursyer neve, gjetiu ajo vazhdonte. As ia kisha idenë se cilët ishin qytetet e tjera dhe, veçanërisht, ai që e quanim kryeqytet. Parisi më ngjante me një trup të madh të stërmunduar. Nuk flitej veçse për vrasje, masakra, zi buke. Ky mallkim për mua mund të shpjegohej vetëm me afërsinë e mbretit të çmendur që rrinte dhe propagandonte çmendurinë rreth e rrotull vetes.

Për çudi, ishte ime më që më dha rastin të kisha një vështrim me të saktë për Parisin. Ishte, sidoqoftë, një grua e ndrojtur që nuk shkonte kurrë larg shtëpisë dhe që nuk kish dalë asnjëherë jashtë qytetit. Nga trupi ishte e gjatë dhe shumë e dobët. Armike e rrymave të ajrit, e të ftohtit madje edhe e dritës, ajo jetonte në dhomëzat e errëta, ku e mbante gjithë vitin zjarrin e ndezur. Shtëpia jonë me dru, e ngushtë dhe gjithandej e lartë, i shërbente si dekor ditëve të saj dhe e mbushte me aq plane, me të cilat ajo merrej orë të tëra. Dhoma e saj ishte në katin e parë. Ajo rrinte shtrirë deri vonë aty dhe përgatitej me kujdes. Në kopsht dhe në kuzhinë e shihje pjesën tjetër të mëngjesit deri kur vinte ora e bukës në dhomën ngjitur. Pasdite, ajo shpesh shkonte të takonte tim atë në punishte dhe e ndihmonte të mbante llogaritë. Pastaj, kur famullitari mbërrinte, ajo ngjitej të ndiqte një meshë në dhomën e lutjes, që e kishte rregulluar në katin e fundit ngjitur me dhomat tona. Shtëpia jonë ishte ndërtuar sipas modës së kohës: çdo kat vinte mbi atë të poshtmin në mënyrë që më i epërmi ishte njëkohësisht dhe më i gjeri.

Ishte një jetë e mbyllur, që më dukej pafund monotone, por nëna ime nuk qahej. Kohë më vonë mora vesh që atë e kishte dhunuar në rininë e hershme një bandë hajdutësh dhe grabitësish. Ata kishin plaçkitur fshatin, ku jetonin gjyshërit dhe nëna ime adoleshente në bisk u kish shërbyer si peng atyre faqezinjve. Ajo kishte ruajtur një tmerr të madh për luftën dhe në të njëjtën kohë, shumë interes për të. Nga të gjithë ne ajo ishte më e mirinformuara për gjendjen. Padyshim falë vizitave që kishte, ajo mblidhte të dhëna të sakta mbi ngjarjet e fundit në qytet, në krahinë, madje edhe përtej saj. Ajo zotëronte një rrjet të gjerë informatorësh, sepse nga i ati i përkiste vëllazërisë së fuqishme të kasapëve.

Nga gjyshi prej nënës unë ruaj kujtimin e një burri me sjellje delikate, me hundën e skuqur nga fërkimi i vazhdueshëm me shaminë prej lini që e mbante në dorë. Ai ishte gjithnjë elegant dhe shpërndante një aromë vaji aromatik. Askush nuk do të mund ta përfytyronte duke pastruar kokën e një kau. Nëse atij ndoshta do t'i ishte dashur ta bënte një gjë të tillë në rininë e tij, tani ai mbante prej shumë kohësh një grup të madh çunash te banaku dhe kasapësh që të bënin punën për të.

Korporata e kasapëve ishte organizuar me rregull dhe jo çdokush mund t'i bashkëngjitej. Përfaqësuesit e këtij urdhri mbanin letërkëmbim me ata të krahinave të tjera, çka u lejonte t'i dinin të gjitha. Të vendosur në qytete, kasapët njihnin gjithashtu edhe fshatrat, për të blerë aty kafshët. Kësisoj ata njoftoheshin për të renë edhe më të vogël, madje edhe para se t'u vinte në vesh njerëzve të mbretit. Kjo bota e kasapërisë ishte zakonisht e rezervuar. E nënvlerësuar nga borgjezët e tjerë, tregtarët e mishit kërkonin ndershmërinë duke bërë aleanca me korporatat më të vlerësuara. Gjyshi im ishte i kënaqur që e bija nuk ishte martuar me një kasap, por gjykonte se zanati i babait tim lidhej akoma ca si shumë me kafshët. Ai më donte shumë, pa dyshim ngaqë isha më delikat se vëllai, pra më i paracaktuar natyrisht për një profesion të mendjes. Gëzimi më i madh i tij do të kish qenë të më shihte në mes juristëve. Falë tij unë vazhdova kaq gjatë shkollën. Derisa vdiq, ia fsheha që isha fare gdhe në latinisht.

Nga fundi i vitit që pasoi sulmin mbi qytet, dëgjova prindërit të kujtonin me zë të ulët ngjarjet e rënda që po përgjaknin Parisin. Kuptova që kasapët ishin revoltuar, të prirë nga njëfarë Kabosh (Simon Caboche) që im gjysh e njihnte mirë. Të cytur nga duka i Burgonjës, kasapët kishin madje frymë pakënaqësie kundër teprive të oborrit. Një këshill juristësh kishte hartuar një urdhëresë për reformim. Nën trysinë e kasapëve dhe të popullatës së revoltuar, mbretit i ish dashur t'i vinte veshin 159 pikave të kësaj kushtetute dhe t'i miratonte ato. Ai kalonte asokohe një periudhë kthjellimi dhe kishte ndier një pakënaqësi të madhe tek pësonte kështu qortimet e popullit të tij Kundërveprimi nuk kish vonuar. Armanjakët ishin bërë kampionët e paqes kundër kasapëve turbullues. Ishte mishi i tyre tanimë që varej çengelave nëpër rrugët e Parisit. Ata që i kishin shpëtuar masakrës, ia kishin mbathur. Njëri syresh kish mbërritur në qytetin tonë. Duke qenë se kasapët shiheshin me mosbesim, gjyshi na e kish mirëbesuar neve të arratisurin.

Ai burri quhej Ëstash. Ne e fshehëm në fund të kopshtit, në një bimsë, ku ishin vënë cip më cip lëkura dhie. Çdo mbrëmje, ai ulej para kuzhinës dhe ne, me t'u kthyer nga shkolla, i uleshim rrotull që të niste të tregonte. Na zbaviste shumë, pasi kishte një të folur ndryshe dhe përdorte shprehje të sajua, ta panjohura për ne. Në fakt ishte veç një çirak kasapi. Puna që bënte ishte të

shkarkonte mishin që një karrocë e çonte përditë në kuzhinat e shtëpive të mëdha. Sido që ai mund të kish parë vetëm dhomën e shërbyesve, Ëstashi na bëri një përshkrim të hollësishëm të banesave princërore të Parisit. Hoteli i Neslesë, që ishte i dukës së Berrit, portat dhe dritaret e të cilit ishin shkukur nga turma që të mos e linin të rrinte aty; ai i Artuasë, pronë e dukës së Burgonjës, hoteli *Barbette* ku jetonte mbretëresha dhe në të dalë të të cilit Luigjin e Orleanin e kishin vrarë qëmoti. Me sytë që i ndrinin nga urrejtja, Ëstashi kënaqej tek jepte me imtësi luksin e këtyre shtëpive, bukurinë e tapicerive, të mobileve dhe të takëmeve. Përshkrimet e tij ishin si të parapara për të na ngjallur zemëratë. Ai ngulmonte gjithmonë në mjerimin që qarkonte ato vende luksi dhe shthurjeje. Nuk e dija ç'mendonte im vëlla; për sa më takonte mua, këto rrëfime, jo vetëm që s'më zemëronin, por ishin ushqim për ëndrrat e mia. Në lëmë të pasurisë, shembull të vetëm kisha pallatin dukal të qytetit dhe e adhuroja. Sa herë që shkoja atje me babanë, isha i mrekulluar nga ai dekor luksoz. Sëra jonë prej borgjezësh të vegjël më dënonte të jetoja në shtëpinë tonë shtrembane. Nuk isha fatkeq që rroja aty, por ëndrrat e mia më çonin në vendqëndrime më të shkëlqyera, me mure të zbukuruara me afreskë, tavane të gdhendura, pjata të kuqe, tapiceri të qëndisura me fije ari. Nuk e kisha fare zemëratën inatçore të Ëstashit lidhur me banesat e princërve.

Nga ana tjetër, e dëgjoja me mirëkuptim kur fliste për mënyrën me të cilën të fuqishmit trajtonin shtresat e tjera, atë të borgjezëve, të punëtorëve, të shërbëtorëve, pa të cilët sidoqoftë ata nuk do mund të jetonin. Gjer atëherë i kisha pranuar mësimet e hidhura të tim ati pas çdo vizite te klientët e tij të pasur. Nga ana tjetër, nënshtrimi ndaj përbuzjes së tyre, sharjeve, kërcënimeve të vazhdueshme prej palo blerësish, më revoltonte në shpirt. Ishte një revoltë e marrë, një thëngjill i fikur nën hirin e dashurisë birërore dhe të bindjes. Mjaftoi të frynte Ëstashi mbi të që ajo të rindizej.

Ca kohë pas mbërritjes së të arratisurit, babai më shpuri te një nip i dukës së Berrit. Do t'i dorëzonte një rrobëdëshambërë i gjithi me kunadhe të bardhë. I riu sapo kish mbushur 20 vjeç. Na u desh të prisnim nja dy orë të mira në paradhomë. Babai kishte punuar gjatë natës për të mbaruar porosinë. E shihja të gogësinte nga lodhja pa pasur mundësi as të ulej, s'kishte as karrige. Kur më

në fund, zotëria i ri na futi brenda, unë u pataksha se ai na priti me rroba gjumi. Nga dera e dhomës së tij, dallohej një grua e zhveshur. Për t'iu drejtuar tim eti, ai përdori një ton ironik duke e thirrur me bujë "I nderuari Pjer Kër". E rrëmbeu mantelin, duke tundur kokën. Pastaj u ngrit dhe i bëri shenjë babait se mund të dilte. Ky do t'i ishte bindur, siç e kish zakon, por kësaj herë kishte një nevojë të ngutshme për parà që të paguante një ngarkesë të madhe lëkurash që do t'i vinin shpejt. Jashtë natyrës së vet, guxoi të kërkonte pagesën e punës së bërë. Nipi i dukës u kthye.

- Pa ta shohim! Ma jepni llogarinë !

- Ja tek është, imzot!

Me dorë të dridhur, babai i zgjati faturën. Zotnia i ri e këqyri si me bezdi.

- Është shumë e shtrenjtë. Ju po më merrni për budalla: ju gënjen mendja se nuk i di unë këto palo marifetet tuaja? Nuk janë barqe, por gjysmëshpina të qepura, që ju llogarisni t'i paguaj me çmim të lartë.

Buza e babait po dridhej si nga një tik nervor.

- Këto lëkura, imzot janë nga më origjinalet...

E dija mirë që im atë bënte kujdes të veçantë për të zgjedhur furnitorët dhe përzgjedhur mallin e tyre. Ai nuk përzihej fare me shumë të shtrenjtat, pas të cilave jepeshin nganjëherë tregtarë të tjerë të paskrupullt. Mjerisht, po mbrohej për faqe të zezë, i paralizuar nga respekti i detyruar që mudohej të shprehte për këtë papagall.

- Më ndjeni që ngul këmbë, imzot! Por unë besoj në zemërgjerësinë e zotërisë suaj që të ma paguani këtë punë qysh sot, se...

- Që sot?! - përsëriti nipi i dukës, duke marrë pozë sikur po merrte për dëshmitar një publik të tërë.

Ia nguli rreptë sytë tim ati. Duke e vëzhguar, kuptova që atë çast se ai kishte qejf të vijonte me paturpësitë e tij, por një mendim e përmbajti papritmas. Mbase i druhej ndonjë qortimi të ungjit të tij. Dukën plak nuk e pëlqenin, sidoqoftë paguante mirë. Politika e tij ishte të zhvillonte në qytet një mjedis artizanësh dhe artistësh, që ia shtonte namin si njeri shijehollë dhe mecen.

- Eh mirë, u krye! - tha djaloshi.

Shkoi te një raft, ku hapi një sirtar. Mori ca kartëmonedha dhe i hodhi mbi një tryezë para babait. Me një sy hedhur, numërova pesë livra radhazi. Rroba kushtonte tetë.

Babai i mblodhi paratë.

- Këtu janë pesë, - tha me zë të pasigurt. - Mungojnë...

- Janë mangët?

- Zotnia juaj do ta ketë lexuar gabim faturën time. Puna vlen... tetë.

- Tetë livra do të vlente ndoshta po të mos kish asnjë të metë.

- Çfarë të mete ka? - thirri babai, me gjithë mend i shqetësuar që i kish shpëtuar një cen.

Djaloshi mori mantelin dhe e shpalosi.

- Si?! Nuk dalloni asgjë?

Babai zgjati kokën dhe vështroi lëkurën me kujdes. Atëbotë, duart që mbanin copën u kryqëzuan, befas dhe me një kërcitje qepja që lidhte dy lëkurat u gris. Im atë bëri prapa. Nipi i dukës ia pat me një të qeshur të pazakontë.

- A e patë tani? - sa s'thirri me një të qeshur të ligë. - Bastjen, përcilli zotërinjtë!

Dhe pa reshtur së qeshuri, shkoi në dhomën e vet.

Ndërsa ktheheshim në shtëpi të heshtur, ndjeva të më kapte zemërimi. Në kohë të tjera, do ta kisha admiruar tim atë për aftësinë me të cilën kishte përmbajtur veten. Por Ëstashi më kish mësuar ta quaja të ligjshme zemëratën time. Nuk isha më i vetmi që mendoja se puna duhej respektuar, që pushteti i lindur duhej t'i dinte caqet, që despotizmi i princërve nuk ishte më i justifikuar. Kaboshinët kishin luftuar bash për këto parime. Pa e njohur, as kuptuar me themel luftën e tyre, ndihesha mirë në disa gjykime që, gjer atëherë, i kisha shikuar si fajtoare.

Iu hapa tim eti për këto ide ndërsa ecnim. Ai ndaloi dhe më këqyri. I lexohej në sy që ishte më i prekur nga fjalët e mia, sesa nga fyerja, që sapo kishte pësuar. Sot e kuptoj që ishte i sinqertë. Ai as që e mendonte se ekzistonte një sjellje tjetërsoj karshi të pushtetshmëve në një botë si kjo. Mësimi i tij kishte vetëm një synim: të më mundësonte mbijetesën.

Pati menjëherë një lidhje mes revoltës sime dhe predikimeve që Ëstashi përhapte në shtëpi. Pas kërkesës së tim ati, kasapi u

kënaq me një strehë tjetër qysh javën që pasoi dhe e la qytetin pak kohë më pas.

Me thënë të drejtën, babai nuk kish më arsye të druhej nga ajo anë: e keqja ishte bërë. Ëstashi vetëm i kish dhënë të drejtë disa ideve që tek unë gjithsesi ekzistonin. Sa për të ndjekur shembullin e tij dhe, më në përgjithësi, atë të revoltave kaboshiene, nuk bëhej fjalë fare. I mësuar, si bir lërkurpunuesi, t'i ndaja njerëzit sikundër kafshët, sipas turirit, kisha vërejtur që Ëstashi kishte mbi kokë të njëjtin flok të ashpër dhe me rrela si Elua. Si njëri dhe tjetri ishin ithtarë të forcës së egër, të çrregullt, saktësisht e kundërta e dobësisë, por, tekembramja, të së njëjtës natyrë, domethënë primitive. As që kisha provuar të lëshoja pe. Për të forcuar respektin e princave, për t'u shpërblyer puna dhe për t'u ofruar një vend në shoqëri qenieve që origjina nuk i bënte të ishin të nderuara, kishte doemos të tjera metoda. Qëllimi im ishte tanimë t'i zbuloja ose t'i shpikja.

*

Vajzat moshatare, motra të shokëve të mi, fqinje, besnikë të së njëjtës famulli, nuk më interesonin hiç. Ia lashë Eluas dhe atyre si ai tregimet e pushtimeve, ku përrallorja shahej ndyrazi. Mbi këtë temë, ashtu si te të tjerat, parapëlqejta të ëndërroja. Personazhet e vogla, që si fëmijë ne i shihnim mes nesh dhe që quheshin vajza, ishin veç kësaj, të zhveshura nga interesi. Lezeti e donte që ato të mos flisnin. Trupi i tyre nuk e kishte forcën e atij të djalit dhe sido që të ish, ato nuk kishin leje të përziheshin me lojnat tona. Përngjasimi i tyre me gratë e vërteta, domethënë me nënat tona, ishte i vagullt, për mos me thënë i paqenë. Nëse ato qenie të paplota meritonin një ndjenjë, për ne ishte dhembshuria.

Mandej vinte koha kur, papritur, njëra apo tjetra prej tyre, e linte këtë gjendje kristalin dhe lindte një trup të ri. Ato madhoheshin, gusha dhe ijët u shëndosheshin. Sidomos vështrimi e humbte modestinë e përlulur, në të cilën i kishte dënuar pritja heshtane e kësaj apoteoze. Befas, ne kishim mes nesh disa gra. Ato na fërkoheshin, i merrnin në sy faqet tona ende të squllëta dhe shpatullat tona të drejta me të njëjtën mëshirë që ne u patëm dëftuar, të cilën ato e mbanin mirë mend.

Megjithatë, në këtë hakmarrje të vogël, ato përdornin fuqinë e tyre të re me më tepër mprehtësi se ne. Vëmendja, që mezi u kushtonin në përgjithësi djemve, ishte e llogaritur nga interesi i madh që kishim veçanërisht për ndonjërin prej tyre. Me mjaft finesë, por duke pasur kujdes që këto ngjyime, sidoqoftë të mund t'i kapnim, ato caktonin njërin ose tjetrin djalë si të parapëlqyerin e tyre. Këto lojëra të dëshirës na vinin, ato po aq sa ne, në garë.

Hierarkia e brishtë që ishte vendosur në grupin tonë të djemve ishte prishur. Ajo tashmë i ishte nënshtruar renditjes, të cilën e bënin vajzat nga jashtë. Nganjëherë, për fat të mirë, të dy rangjet përputheshin. Kështu erdhi radha ime.

Që prej belasë së ndodhur gjatë rrethimit të qytetit, kisha fituar respektin, në mos simpatinë e shokëve. Dy nga të mbijetuarit e ekspeditës, Zhani dhe Gijomi, u shpallën mirënjohës dhe i përgjigjeshin edhe kërkesës sime më të vogël. Gjithë të tjerët më druheshin. Qetësia, pamja ime asnjënjë, një mënyrë e qetë dhe e menduar e të shprehurit të ideve, më jepnin mirë a keq një nam urtie, të cilin bëja kujdes mos t'i bija ndesh. Kjo urtësi nuk mund të ishte, në moshën tonë, fryt i përvojës: duhej që ajo të vinte nga tjetërkund. Nga disa vështrime të frikësuarra madje dyshuese, e kuptoja që mjaft syresh më vishnin fuqi të mbinatyreshme. Qëmoti do më kishin akuzuar për magji. E peshova mjaft herët se në ç'pikë cilësitë njerëzore e fshehin rrezikun dhe sa e pakujdesshme është të duash të biesh në sy. Gjithë jetën time, më është dashur të fitoj përvojë. Talenti, arritja, sukcesi, ju bëjnë një armik të qenies njerëzore që, sa më shumë që ju admiron aq më pak e gjen veten tek ju dhe parapëlqen t'ju mbajë larg. Vetëm mashtruesit, nga prejardhja e rëndomtë e pasurisë së tyre, e blejnë pa u ndarë nga të ngjashmit e tyre dhe madje duke fituar simpatinë e tyre.

Ndërkohë, vlerësimi që po shijoja mes djemve sillte mjaft përparësi, në veçanti atë të të bërit interesant për vajzat. Zhani dhe Gijomi më raportnin përditë lidhur me bisedat e njëjës ose tjetrës para vëllezërve të tyre dhe që dëshmonin për vëmendjen që tregonin për mua.

Isha rritur, kur hyra në të katërmbëdhjetat. Një mjekër e dukshme gështenjë ashtu si flokët, më detyronte të kujdesesha për fytyrën tri herë në javë. Shformimi i çuditshëm, që më ishte shfaqur që në lindje në gjoks, u theksua. Mund të thoshe që një goditje

me grusht më kishte shkallmuar gjoksin. Sido që kjo anomali nuk më solli pasoja në frymëmarrje, mjeku më kishte rekomanduar të shmangia sforcimet fizike dhe të mos vrapoja asnjëherë. Këto këshilla më jepnin një arsye më tepër për t'ia lënë për zbatim të gjitha detyrat që më takonin mua ndihmsave të mi Vajzat dukej se e vlerësonin ngadalësinë dhe moslëvizjen time. Fuqia që rrjedh nga paraardhësi mbi të tjerët është në mënyrë të pakrahasueshme më e frytshme, se ajo që ushtrohet nga vetë trupi yt. Ajo mund të ngjallë dëshirën kafshërore dhe fizike. Ajo është e çmuar për një dashnor. Mirëpo, në atë moshë ku tërheqja nga tjetri matet me kutin e kohës dhe madje edhe me amshimin, gjersa është çështje martese, autoriteti i një burri është më joshës sesa forca e tij. Kështu, dobësia ime e fshehur, ky cen i trupit, të cilin e fshihja nën jelekun dhe këmishët e gjera, dyfishonte kapardisjen dhe famën mikluese që më shoqëronte.

Nuk do të merakosesha shumë për këto punë, gjersa dashuria të më moliste edhe mua dhe të më jepte me pasion dëshirën e zotërimit.

Në lagjen tonë të re, jo larg shtëpisë sime, jetonte një familje, të cilën prindërit e mbanin si të nderuar. Me kalimin e kohës, fillova të kuptoja që jo të gjithë borgjezët kishin të njëjtën pasuri. Me gjithë adhurimin që kisha për babanë, më duhej ta nxirrja mirë në pah: ai ishte larg sërës të lartë. Tregtarët e stofrave, si zoti dë Varje, babai i Gijomit, ishin më të përfillur. Ndoca tregtarë, në veçanti ata të verës dhe të drithërave, kishin ndërtuar shtëpi boll më të mëdha dhe luksoze se jona. Akoma më lart renditeshin zanatet që lidheshin me paranë. Njëri nga fqinjët tanë ishte këmbyses valute. Pasuria i kishte lejuar të blinte postin si shërbëtor personal i dukës. Ai nuk kënaqej me vajtjen në pallat, si babai im, që u përgjerohej dhe pastaj e shpërfillnin. Ai zinte një vend ndoshta modest, por zyrtar, në gjirin e botës dukale. Kjo mjaftonte që në sytë e mi ai të merrte një emër me peshë.

Burri ishte i ve. Kishte tre fëmijë nga gruaja e parë. Nga martesë e dytë kishte një vajzë, që ishte pothuaj dy vjet më e vogël se unë. Ishte një fëmijë shëndetlig që kalonte rrugëve me sytë përdhe dhe dukej sikur kish frikë nga gjithçka. I vetmi kujtim, që kisha nga ajo, ishte që e kisha parë të ulërinte nga frika një ditë kur një kalë i madh i zi i kishte thyer timonin e karrocës duke rrëshqitur nga pesha e rëndë e ngarkesës me dru.

Ajo u zhduk pastaj për shumë muaj. Zërat thoshin që ajo kishte rënë e sëmurë dhe që prindërit e saj e kishin dërguar në fshat për ta kuruar. Kur u duk prapë, nuk ishte më fëmijë. Më kujtohet shumë mirë përshtypja e parë që pata për pamjen e saj të re.

Ishte një ditë prilli, ku qielli kishte re dhe diell bashkë. Nuk e di pas cilës ide fantastike vrapoja; sidoqoftë, isha zhytur në mendimet e mia dhe vështroja me bezdi rreth vetes. Gijomi ishte në krahun tim dhe po ecnim ngadalë. Si zakonisht, ai fliste dhe unë nuk e dëgjoja. Nuk e vuri re menjëherë që isha ndalur.

U ngjitëm te sheshi Shën Pjetër dhe ajo po përshkonte rrugën pak më lart. Pas saj, muri i saporënë në ndërtim lëshonte shkëndija nga gëlqerja e bardhë nën një rreze dielli. Ajo kishte një kaçul të zi dhe një kapuç të vënë në kokë. Flokët e saj biondë përdridheshin në një topuz që mëtonte t'i mbante të lidhur tek vallëzonin në dritë. Ktheu kokën nga ne dhe ndaloi veç një çast. Tiparet e fëmijës kishin humbur nën trysninë e një force të brendshme që i shtypte ballin dhe mollëzat, i ngjallte buzët gjak të kuqe, ia zmadhonte sytë rreth një bebeje blu, që qepallat e saj gjithmonë të ulura gjer atëherë, nuk më kishin lënë asnjëherë t'i shquaja.

Mendova menjëherë për mbiemrin e saj. Jo i veti, ai emër që e kisha harruar dhe që do të vijoja ta përsërisja dhe ta kujtoja me mall. Në fakt ishte mbiemri i familjes që m'u kujtua befas: Leodepar. Ky mbiemër i çuditshëm vinte nga Flandrë. Me sa duket është shformimi i Lolepop. Kishim folur një ditë në tavolinë me babanë për këtë. Në këtë çast, Leodepar u ngatërrua sakaq me "leopard". Të dyja fjalët kaq të afërta kishin hyrë në jetën time me të njëjtën forcë e ndoshta me të njëjtën domethënie. Ato lidheshin me bukurinë, me dritën, me një farë ndriçimi të diellit mbi bardhësinë e qenieve, në një të kaluar të ëndërruar. Leopardi ishte futur prapë në thes, duke më lënë tharmin e një ëndrre dhe një emër, Arabinë. Zonjusha Leodepar, megjithëse e një brumi ndryshe, dukej që ishte e të njëjtës botë me të.

Ajo quhej Masé. E mësova nga Gijomi dhe ky qe përparimi i parë që bëra drejt saj atë ditë. Javët që pasuan qenë tërësisht të zaptuara nga dëshira për t'u afruar me të. E ndërmora këtë fushatë me të njëjtën qetësi të dukshme që kisha ruajtur gjatë arratisë sonë. Por, nga brenda më brente një shqetësim shumë

më i madh. Për shkak të preteksteve të këqija, ia dola disa herë të gjendesha në rrugën e saj. I vendosur ta përshëndesja, çdo herë ndieja të më mbeteshin fjalët në grykë. Ajo kalonte pa më vështruar. Ndërkohë një mëngjes, pata përshtypjen e sikletshme që më kishte buzëqeshur. Ditët në vijim, ajo ndenji njëlloj e ftohtë dhe mungestare si më parë.

Dëshpëruesha, teksa mendoja hendekun që ndante familjet tona. Pasi kisha shpërfillur dallimet mes pozitës së tim ati dhe asaj të borgjezëve të tjerë, tanimë po e teproja me to. Shtëpia jonë, në qoshen e dy rrugëve, më dukej e ngushtë dhe gati qesharake. Ndërkohë që ajo e Masesë më ngjante paksa më pak e gjerë dhe luksoze se pallati dukal. Përdora dredhi të ndryshme për të gjetur mënyrën me qenë i ftuar tek ata. Asnjëra nuk më eci. Vëllezërit dhe motra e Masesë ishin boll më të mëdhenj se unë dhe nuk i njihja hiç. Nuk kishim miq të përbashkët. Prindërit nuk shkonin e vinin. Nuk na mbetej veç të ishim të pranishëm në lutjet e mëdha në katedrale, gjatë festave të kambanave. Për fat të keq, ishim gjithmonë larg njëri-tjetrit.

Këto pengesa materiale më çmendnin. Në çaste të caktuara, isha gati të ndërmerrija zgjidhje të dëshpëruara. Vëzhgoja drynat e shtëpisë së Leodeparëve, numrin dhe zakonet e shërbyesve. Imagjinoja të futesha natën në kopsht, të hipja në kat, t'i bëja një deklaratë dashurie Masesë, ta rrëmbeja po të lypej. Pyesja veten si do të jetonim, po të pranonin shokët të më ndihnin, si do të reagonin prindërit e mi. As edhe një çast nuk dyshova te ndjenjat e saj, me kalimin e kohës, bash kjo më dukej më e jashtëzakonshme. Ne sapo ishim parë, nuk kishim folur kurrë. E shpërfillja krejt mendimin e saj e, megjithatë, isha i sigurt për fatin tim.

Çështja gjeti zgjidhje një mëngjes vjeshte, nuk duhej më ta harroja. Gështenja, në sheshin e vogël para nesh, ishte zverdhur dhe kalimtarët ecnin mbi fletët që mbulonin tokën. Ne po prisnim një ngarkesë lëkurësh dhelpre, që duhej të na vinte nga Morvani. Papritmas, silueta e lartë e imzot Dë Leodeparit u shfaq në hyrje të punishtes. Babai nxitoi ta takonte. Ndenja i tërhequr dhe nuk e dëgjova bisedën e tyre. Kishte mundësi që ai vinte për të blerë një lëkurë apo për t'i marrë masën. E vetmja gjë, që nuk shkonte, ishte se klienti erdhi vetë. Pjesa më e madhe e klientëve tanë ishin gra dhe, shpeshherë, ato mjaftoheshin duke dërguar shërbëtorët. Një

hamendje e marrë më përshkoi mendjen. E përzura atë mendim si një shprehje e dhimbjeve të dashurisë që më mundonte dhe, duke arsyetuar, pak nga pak po shëroheshja. U ngjita në dhomë dhe mbylla derën. Një tjetër qenush që kishte ime më që prej fillimit të vitit hyri bashkë me mua. U zbavita duke e gërvëlisur dhe gëdhelur fort. Ai më kicte gishtat dhe klithte thekshëm. Prej klithjeve, nuk e dëgjova menjëherë tim atë që më thërriste. Nxitova të zbrisja. Kur hyra në sallon gjeta Leodeparin ulur, të heshtur, në krah të babait. Si njëri dhe tjetri më hetuan. Ishte një ditë e zakonshme pune dhe nuk ia kisha varur paraqitjes sime.

- Përhëndete, zotëri Leodeparin, të lutem, - tha babi. - Ai vjen të ushtrojë detyrën e gjykatësit dhe ne artizanët e tjerë duhet t'i bindemi.

Ngjatjetova ngadalë. Leodepari ia bëri babait me shenjë që ta ndërpriste bisedën. Dukej se dëshironte ta zvogëlonte gjithë çka mund ta rriste largesën mes tyre, dhe sillej me thjeshtësi mirëdashëse. Më këqyri me një buzëqeshje të çuditshme.

- Paskeni një djalkë bukurosh, mjeshtër Kër, - tha ai, duke tundur kokën dhe duke më buzëqeshur.

Paraqitjet aty mbaruan dhe ai doli.

Babai, pasi e shoqëroi, e mbylli gojën dhe nuk më dha asnjë shpjegim. Nëna u kthye nga një vizitë pak përpara orës së drekës. Ata u mbyllën gjatë bashkë, pastaj më thanë të shkoja.

- A e njeh vajzën Leodepar? - më pyeti babai?

- Jam kryqëzuar me të në rrugë.

- Fole me të? A i ke çuar mesazhe me ndonjë shërbëtores, ose me ndonjë mënyrë tjetër?

- Asnjëherë.

Prindërit u vështruan.

- Ne do shkojmë tek ata të dielën, - tha babai. Mundohu të jesh i kujdesshëm... Do ta mbaroj o sot, o nesër atë pallton e lëkurës që të kam premtuar për Krishtlindje dhe ti do ta veshësh.

E falënderova, por dëshirat e mia i kisha gjetkë dhe s' rezistova dot pa e bërë pyetjen.

- Çfarë donin ata saktësisht?

- T'ju martojnë.

Kështu pra, me dy fjalë të shqiptuara nëpër dhëmbë nga babai, unë mësova fatin tim. Më kishte gënjyer mendja për të gjitha,

përveç thelbësore: Maseja kishte të njëjtat ndjenja me mua. Ajo ia kishte dalë atje ku unë isha përplasur pas murit të rrethanave. Mësova në vazhdim, që ajo interesohej për mua prej kohësh, atëherë kur nuk ishte veçse fëmijë. Tregimi i bëmave të mia gjatë rrethimit të qytetit e kishte joshur dhe ajo ishte dhënë pas meje në fshehtësi, në vend që t'i jepej shoqeve të saj, që i kishin vëllezërit moshatarë me mua. Ajo dukej që e kishte dalluar turbullimin tim kur e kisha vëzhguar, ndërkohë ajo ishte aq gjakftohtë për të mos rënë në sy. Ç'prej kur ajo u bind për ndjenjat e mia, ajo mori në dorë veprimet, me qëllim të na kënaqte si njërin, si tjetrin.

Si fillim, ajo kishte bindur nënën e saj. Më pas, së bashku, ato kishin futur në kurth gjykatësin. Ai kishte të tjera plane për të bijën, por me synimin për ta bërë të lumtur. Nëse ajo do të bënte një zgjedhje ndryshe dhe nëse, me gjithë vetëmbrojtjen, ajo do të ngulmonte, ai nuk kishte zemër ta kundërshtonte. Leodepari i kishte imponuar ambicjet e tij tre më të mëdhenjve: ata ishin martuar që çke me të dhe megjithatë ishin fatkeq. Pranoi që e fundmja të merrte pjesën e luanit, me rrezikun që objekti i dashurisë së saj qe një vulëhumbur. Së paku, nëse nuk do të isha copa e mirë, familja jonë ishte e nderuar. Asgjë nuk mund të fliste për martesë të papërshtatshme.

Ne u fejuam tre muaj më vonë. Martesa u bë vitin që vijoi, javën kur mbusha njëzet vjeç. Maseja ishte tetëmbëdhjetë. Duka dërgoi dy fisnikë për të na bekuar në emrin e tij. Ishte, siç dukej, një martesë e shkëlqyer. Gjithë ç'kishte tregtarë qyteti ynë, bankierë, madje edhe shumë aristokratë, që ishin klientë të vjehrrit tim dhe në të vërtetë borxhlinjtë e tij, ndoqën varganin. Unë përfitova paq, se kisha veçse një qëllim: që gjithë kjo turmë të zhdukej dhe të na linte më në fund vetëm.

Na erdhi mbarë që të vendoseshim në ndërtesën e Leopardëve, ku ne mund të kishim një suitë, në katin e krahut të majtë. Apartamenti qe përgatitur me kujdes dhe zbukuruar me lëkura nga babai im. Aty u gjendëm vonë në mbrëmje. Dasma ende jehonte me të madhe në sallën, që vjehri im kishte marrë me qira, pranë mullirit të Auronit.

Gjithçka dija nga dashuria fizike, e kisha nga vëzhgimi i kafshëve. Nuk kisha shkuar me shokët te vajzat dhe ata u druheshin shumë mendimeve të mia, ndaj nuk më tregonin se çfarë kishin

bërë me to. Megjithatë, nuk e vrisja fort mendjen. Më dukej se Maseja do të na hiqte udhë, se do të shprehte dëshirat e saj dhe do të paraprinte të miat.

Këto pasiguri u dhanë trupave tanë një përmbajtje fërgëlluese që na e dyfishoi kënaqësinë. Maseja ishte aq e heshtur dhe ëndërrimtare, sa tanimë unë e parandieja. Gjestet tona, në heshtjen dhe lakuriqësinë e kësaj nate, qenë si vallëzimi i maskuar i dy fantazmave.

Në kohën që e pushtoja, e dija që kurrë nuk do dija gjë prej gjëje rreth saj. Pa kuptuar, m'u zbulua çka ajo do më jepte gjithmonë: dashurinë dhe trupin dhe çka do më mohonte: ëndrrat dhe mendimet. Ishte një natë hareje dhe zbulimesh. Me t'u zgjuar, ndjeva një topitje të lehtë, njëherazi dhe pikëllimin e madh; e dija që ne do të ishim përherë dy, por secili i vetëm.

*

Në familjen time të re, zbulova një aktivitet të cilin as që e dija aspak: tregtinë e parave. Madje, kurrë nuk e kisha pyetur veten mbi ata rrahë të vegjël bronzi, argjendi ose ari që qarkullonin mes tregtarëve në këmbim të shërbimeve të veta. E shihja monedhën si një gjë të ngurtë dhe, nëse do kishin qenë më të rrallë, edhe gurët e bardhë të kopshtit do të mund t'i zëvendësonin mjaft mirë.

Te Leodeparët mësova që paraja ishte një fushë më vete dhe, sipas mënyrës së saj, e gjallë. Ata që merren me këmbim e bëjnë sipas rregullave të ndërlikuara, se kjo qenie e zakonshme që është monedha, ndahet në familje të panumërta. Fjorinta, dukate, livra, mbajnë vulën e lindjes së tyre. Ato janë prerë me fytyrën e sovranit, në tokat e të cilit ato janë krijuar. Mandej, ato kalojnë dorë më dorë dhe hyjnë në vende të panjohura. Ata që e hasin, pyesin për vlerën siç bëjnë për shërbëtorët që do të vendosin të marrin apo jo në shtëpi. Mjeshtëritë e parasë, financierë, bankierë, këmbyses, huadhënës krijojnë një rrjet të stërmadh, të shpërndarë në mbarë Europën. Në dallim nga im atë që ishte i aftë në një tregti të veçantë, njerëzit me pará mund të mos prekin as edhe njërën, por mund t'i zotërojnë të tëra. Ato copa të vogla të shkëlqyeshme nga fërkimi i gishtave lakmues përmbajnë fuqinë e një pafundësie të botëve të mundshme. Një dukat, sipas vullnetit të atij që e ka shtënë në

dorë, mund të kthehet në mëngjes të festës, bizhu, mish, veturë, lumturi, hakmarrje...

Paraja është prej ëndrre të pastër. Ta kundrosh është si të kalojë para teje procesioni i pambarimtë i gjërave të kësaj bote.

Vjehri provoi të më mësonte artin e këmbimit të parasë me shumë durim. Ai shumë shpejt më qortoi, se nuk isha aq i vëmendshëm në atë që bëja. Me parënë, sikur para një zjarri kërcunjsh, unë e lija mendjen të më bridhte. Për atë veprimtari të çmuar dhe të saktë siç është këmbimi, kjo dhënie pas ëndrrave nuk është ndonjë veti: unë bëja gabime që mund të kushtonin shtrenjtë. Edhe pse vjehri im trajtonte çështje me rëndësi, fitimet ishin të ulëta. Nënvlëftësimi më i vogël në peshimin e metaleve ose përlllogaritja e pjesëve mund të ulte shumë fitimet.

Gjithsesi, ishte burrë i mirë dhe i shtruar. Më kishte dhëndër. I shihte mangësitë e mia, por nuk e humbte besimin. E kishte bindje se cilido mund të zbulonte profesionin që i përshtatej, pavarësisht a i njihje saktësisht zotësitë e veta. Të miat, pa dyshim që nuk më bënë dot këmbyes parash. Mbetej të merrej vesh nëse do të isha i zoti për gjëkafshë tjetër, apo për hiçgjë.

Duke kujtuar atë periudhë, them se ajo që e errët dhe e dhimbshme, por megjithatë pjellore. Nuk ia dilja mbanë gjërave të mëdha. Në sytë e borgjezëve të qytetit, unë mbaja pozicionin e familjes sime, aspak prej meritës sime. Vjehri im na kishte vendosur në një shtëpi që e kish ndërtuar për të bijën. U bëmë me fëmijë vitin e parë të martesës. Ishte një foshnjë e bukur që ia vumë emrin Zhan. Pas tij erdhën tre të tjerë. Maseja ishte e lumtur. Në shtëpinë, që ende binte erë çimentoje dhe druri të ri, thirrjet e fëmijëve dhe dërdëllitjet e shërbëtorëve mbulonin qetësinë e Masesë dhe timen. Ne duheshim sinqerisht, me atë largësi pak të trishtë që njëkohësisht bashkon dhe ndan njerëzit që jetojnë në botën e tyre të brendshme.

Isha plot dyshime, projekte dhe shpresa. Mjaft prej këtyre ideve ishin kimera dhe disa syresh do të vendosnin më pas për jetën time. Ato vite, mes të njëzet dhe tridhjetave, qenë ato ku, me vështirësi por me forcë, u përcaktua imazhi që kisha për botën dhe vendi të cilin do të kisha ambicien të zija.

Duke bërë përpara në shoqërinë e vjehrit, unë kisha tashmë një pamje më të gjerë dhe më të qartë për gjendjen e vendit dhe për ata

që ushtronin pushtetin. Gjer atëherë, në pozicionin e përrulur të tim ati, kisha njohur vetëm njerëz që ishin mësuar vetëm ta pësonin. Peripecitë e luftës, betejat e princave apo revoltat e popullit, ne asnjëherë nuk i perceptonim këto ngjarje veçse si efekte të fatit të cilit ishim të detyruar t'i nënshtroheshim. Të mëdhenjtë pohonin se merrnin pushtetin nga Zoti, ashtu si paraardhësit e tyre, në epokën kur bujqit u hipnin kuajve për t'i mbrojtur. Ata ishin ende të veshur me namin e madh të kryqëzatave, të cilat e kishin sjellë sërish Kryqin e vërtetë në zemër të krishterimit. Zemëratat e mia karshi turpeve që i bëheshin tim ati, ishin kalamallëqe shkollari: e dija, ndonëse nuk e pranoja, që duke u rritur, edhe unë duhej të nënshtrohesh. Rendi i gjërave na dukej i pandryshueshëm. Ose, që kur qeshë te vjehri, kuptova se fataliteti nuk qëndronte as te frika, as te përrulja.

Kur shoqëroja Leodeparin te ca zotërinj, bëra dallimin mes sajdisjes që i kishin rezervuar atij dhe asaj që i mbetej një lëkurëpunuesi të thjeshtë. Vjehri ishte njëra nga hallkat e forta të rrjetit, sado që e padukshme, të parasë. Aristokratët i druheshin dhe përmbaheshin mos ta poshtëronin.

Isha martuar prej dy vjetësh kur, më në fund, mbreti i marrë vdiq. Zhdukja e tij nuk fashiti asgjë, përkundrazi. Dukej se çmenduria, që e kish mbajtur ndryrë në veten e tij, ishte shpërhapur tashmë në mbarë vendin. Princat luftonin mes vedi më shumë se kurrë. Asnjëri nuk dukej në gjendje të përfitonte trashëgiminë e sovranit. Djali i madh i mbretit, Karli, kish lënë të vrisnin Zhanin e Patrembur, dukën e Burgonjës; ai ishte përndjekur, luftuar nga të gjithë, përfshi dhe të emën. Mbyllur në hotelin e saj në Paris, ajo binte në ujdin me armiqtë e të birit për t'ia besuar fronin e Francës një sovranit anglez trevjeçar.

Një ditë, kishim marrë rrugën me tim vjehërr gjer në Anzhu, për një punë që lypte praninë e tij. Për të parën herë në jetë, po largohesha nga qyteti. U tremba nga ajo që pashë. Ashtu si thyerja e një gote, e cila shpërndahej në thërmija dytësore mbi një sipërfaqe të madhe edhe përtej pikës së goditjes, zënka e princërve u copëzua në ndeshje të panumërta lokale, që shkatërronin vendin. Përrshkuam disa fshatra të shkatërruar. Grazhdet, stallat, madje dhe shtëpitë e tjera të djegurat nuk kishin të numëruar. Fshatarët të uritur kultivonin ngastra të vogla toke buzë pyjeve për ta pasur

më të lehtë të fshiheshin me t'u avitur rreziku. Ishim në fund të vjeshtës dhe megjithatë moti qe ftohur. Një ditë, kuajt u ndalën që në mëngjes nga një trupë prej qindra fëmijësh endacakë, të sëmure me qere, këmbëzbathur në baltën e ngrirë. Të ngjallnin më tepër frikë se mëshirë. Pak më tutje, ne takuam një zotni të vogël dhe grupin e tij me veshje gjahu. Sipas pyetjes që na bëri, kuptuam se ai ishte në ndjekje të fëmijëve të egër dhe llogariste të "paloste" numrin më të madh të "copave" të mundshme. Sikur fliste për derra të egër ose për ujq. Nuk kish mbetur më as dhe një qenie njerëzore në atë mbretëri, por fise armike që nuk e njihnin më as dinjitetin e të qenët krijesa të Zotit.

Udhëtonim me katër njerëz të armatosur dhe ne kishim kujdes të transportonim atë çka qe më e çmuar. Flinim në qytetet apo kështjellat ku vjehri ishte i njohur. Erdhi puna që në vendin e caktuar gjetëm vetëm rrënoja.

U ktheva nga ai udhëtim me duhmën e vdekjes dhe të flakëve. Së paku, isha i qartë rreth gjendjes së mbretërisë. Mosbesimi im, kundrejt princave në veçanti dhe ndaj gjithë zotnive në përgjithësi, instinktivisht u bë i arsyeshem. Ajo që kisha parë prej tyre, në paradhomat ku priste im atë, ma kish zbuluar mjaft natyrën e tyre të vërtetë. Epoka e kalorësisë kishte ndryshuar. Jo vetëm, kjo kastë nuk mbronte më asnjëri, siç bënte në kohërat e stërgjyshërve; përkundrazi, prej saj vinte tashmë rreziku. A ishte çmenduria e mbretit arsyeja apo pasoja e këtyre çoroditjeve? Kush mund ta dinte! Sidoqoftë asgjë nuk ishte në vendin e vet. Nderi ishte kthyer në një motiv jo për t'u respektuar, por për t'i shtypur të tjerët. Epërsia e prejardhjes nuk përbënte më detyrim për atë që ishte shpërblyer, ajo dukej sikur i kishte dhënë të drejtën të përbuzte cilindo që ishte inferior, gjer aty sa ta trajtonte si kafshë, ose sikur të ketë në dorë jetën tënde.

Edhe më keq, zotnitë, të pakënaqur me shkatërrimin e atdheut, ishin të pazotët edhe ta mbronin. Në Azinkur, kur isha 15 vjeç, ata ishin përleshur edhe një herë me synimin e vetëm për t'u krekosur, bindur rregullave të kalorësisë, për ta përdorur shtizën me shkathtësi dhe për ta lëvizur me elegancë parzmoren. Dhe kësisoj anglezët, tri herë më të paktë në numër, falë disa harkëtarëve të poshtër pa nder, por mashtrues dhe të shpejtë, i kishin asgjësuar.

Dhe ja, tani, pasi kishin humbur, thërrisnin një mbret të huaj dhe e vinin vendin nën hyqmin e një regjenti anglez, ambicia e vetme e të cilit ishte t'i pakësonte e t'i grabiste pasuritë gjer tek e fundit.

Kur u kthyem në qytet, na u duk se lamë ferrin pas. Burzhi sigurisht nuk ishte parajsë. Qyteti, më gri se asnjëherë, jetonte me ritmin e tij të ngadaltë. Duhej të qe larg koha kur ky qytet qe ai i ëndrrave të mia. Së paku, aty kishte paqe. Mençuria e dukës plak e kishte ruajtur nga rrënimi. Pasi vdiq, ia kishte lënë pasuritë në ruajtje djalit të madh. Megjithëse, me t'u bërë mbret, Karli vijoi të rrinte aty dhe e bëri, së paku, kryeqytet. Pata rastin të shkoja në pallat disa herë rresht, pa e parë. Thuhej se që pas arratisë së tij nga Parisi në momentet e masakrave të mëdha, ai rrinte i struktur në dhomëza pa dalje dhe nuk priste askurrkënd. Ai nuk rrinte gjatë në të njëjtin vend dhe e detyronte oborrin e tij të vockël të shtegtonte nga kështjella në kështjellë, si ndonjë derr në grackë.

Asgjë nuk dihej, se ç' do të ndodhte me këtë mbret pa mbretëri, që e luftonte e gjithë familja. Për kohën dhe me gjithë rolin që do të luante gjatë jetës sime, ai për mua ishte thjesht një princ mes të tjerëve dhe nuk ushqeja asnjë shpresë tek ai. Im atë vdiq kur pasardhësi Karl u bë mbreti Karl VII. I gjori burrë pat kohë të më thoshte se duhej ta njihnim autoritetin e tij. Gjer në fund, ai ishte i shqetësuar për thelbin e rebelimit që shihte tek unë. Dhe është e vërtetë që, me gjithë dashurinë që kisha për të, nënshtrimi i tij më dukej si qëmoti.

Metoda e vjehrrit tim më dukej më joshëse. Ai nuk kishte asnjë lidhje të sinqertë me ata që u shërbente, si Karlit mbret ashtu dhe armiqve të tij. Ai kënaqej veç kur merrte nga ata atë që mundte. Nga fuqia financiare dhe nevoja që kishin për shërbimet e tij, ai mbetej gjithnjë i vlerësuar.

Përpiqesha të ndiqja gjurmët e tij. Për shumë vite ia dola, por pa marrë ndonjë kënaqësi të madhe. Nuk ndërgjegjësohesha për këtë. Është një moshë kur mund të forcosh karakterin me sinqeritet dhe të bindesh, ditë pas dite, që ndjek një udhë të domosdoshme atëherë kur ajo ju largon nga bindja juaj e thellë dhe ju gabon. Thelbësorja është të ruash aq energji për të ndryshuar kur ndarja kthehet në dhimbje dhe që e kupton gabimin.

Pra vendosa që mes tregtive të tjera, të zgjidhja atë të parasë. Asokohe ishte një lëndë e rrallë. Sasia e monedhës që qarkullonte

mezi dilte për shkëmbime. Mjaft punë, të pamundura për t'u paguar me pará, i linin vend pagesave në natyrë, apo letrave të kreditit. Monedhat më të zakonshme ishin në argjend, ato që kishin vlerë më të madhe ishin në ar. Mes shumë pengesash që të frenonin tregtinë, mungesa e likuiditetit ishte kryesorja. Ata që merreshin me monedhën zinin një vend të lakmuar. Nëse ishin të aftë të jepnin borxh, apo t'i dërgonin pará një kreditori të largët duke shmangur të papriturat e transportit, ata zotëronin një fuqi të madhe.

Fillimisht besova se një pushtet i tillë do të më kënaqte. I nxitur nga ndonjë sukses i vogël që, duke i shtuar shumë modeste që më kishin lënë prindërit dhe sidomos pajën e rëndësishme të Masesë, më jepnin famën fluturake e të qenët djalosh me fat.

Mosha e pjekurisë më kish bërë një djalë të imët, me kraharorin të fryrë për të kompensuar shformim e lindjes, që Maseja megjithatë ish mësuar ta shihte pa u tmerruar. U përpoqa të tregohesha elegant në të gjitha vendet publike. Kisha menaxhuar një zyrë këmbimi në fund të kopshtit tonë dhe zotëroja një dhomëz për të kontrolluar çmimet. Vinin të këshilloheshin shtëpitë më të mëdha të qytetit. Aq ishin turpëruar përpara meje mjaft fisnikë, saqë askush nuk guxonte, as i shkonte në mend, të më trajtonte pa respekt.

I përmbushja me mjaft rregullsi detyrimet si i krishterë, por pa parë aty veçse një zakon të detyruar. Nuk dija të thosha se kur do të reshtja së besuari në Zot. Me thënë të drejtën, qysh prej arratisë sonë gjatë rrethimit të Burzhes, ia drejtova lutjet e mia një force sipërore, të cilën nuk e vendosja në imazhin e zakonshëm të Krishtit apo të Zotit-At. Më dukej se nuk mund të komunikojë me këtë forcë të padukshme veçse me mjete të rralla, të pashprehshme dhe të rezervuara për njerëz të caktuar. Ishte e pamundur, për shembull, që një kaqol si Elua, me pamjen e kapadaiut, të mund të lidhej me Zotin dhe të kishte vetëm një ide të ekzistencës së tij, kur madje edhe të dielat në mëngjes i kalonte veshur me raso tepër të ngushtë për trupin e tij, duke bërë rrotull priftërinjve të katedrales më shumë përgjunje sesa lejonte liturgjia.

Mëshira e Masesë më mallëngjente edhe më, pa më bindur. E shihja tek kalonte orë të tëra në gjunjë, me fytyrën mes duarve në pozicionin e lutjes. Por këto imazhe që ajo adhuronte, në veçanti

një Shën Mëri në allçi të pikturuar, riprodhuar për të sipas një statuje të Sent-Shapelës, ishin rëndom njerëzore, pa jetë, me gjithë talentin e artistëve. E kisha të qartë që, pavarësisht nga përpjekjet e saj, Maseja nuk mund të hynte asisoj në lidhje me asnjë prej fuqive të vërteta që rrezatonin vullnetin e tyre në botën tonë. Nga ana tjetër, kur flisnim, shihja tek ajo atë pavarësi ëndërrimtarësh, atë zgjuarsishtë të mirëkultivuar, që rrjedh nga njohja e realiteteve të padukshme, i forcave mbinatyrore.

Nuk ruaj kujtime shumë të hollësishme nga ato vite. Ato, në kujtesën time, formojnë një si bllok të derdhur në një aliazh të përbërë nga pjesë të njëjta rutine dhe mirëqenieje. Fëmijët lindnin dhe rriteshin. Shtëpinë e kishim plot. Ata ushqeheshin mirë dhe përkëdheleshin. E fitoja bukën me ndershmëri, pa lënë që perimetri i punëve të mia ta kalonte shumë qytetin dhe rrethinat. Lajmet që vinin nga jashtë na bënë të bekonim çdo ditë fatin e madh që na mbante larg nga lufta, nga uria dhe nga murtaja. Ne kapnim jehonat e shurdhëta të luftës që vinte përballë mbretin Karl dhe Anglezin, i cili mëtonte, në Paris, të mbretëronte mbi Francën. Luara dhe dy brigjet e saj formonin kufirin mes dy sheshluftimeve mbretërore. Herë-herë, paqja dukej e afërt, por në kohën që ne e mësonim këtë, beteja kishte rifilluar tashmë diku tjetër.

Për ta thënë troç, gjendja bëhej keq e më keq. Me tregtinë time të vogël të monedhave, pasurinë dhe familjen time të vogël, nuk mund të shpresoja veçse në një begati njëfarësoj, vendore dhe të përkohshme. Ne ishim në mëshirë të ndryshimit dhe më të vogël të rrethanave. Isha përshtatur me gjendjen ashtu siç ishte; ambicia e vetme ishte të vazhdoja të zija një vend modest dhe të rehatshëm. Në dukje, kisha hequr dorë nga të ndryshuarit e botës dhe aq më tepër nga zbulimi i një bote më të mirë.

Këto ide të fëmijërisë gjithsesi nuk ishin shuar. Ato ishin groposur në kokën time dhe ndonjëherë riktheheshin të më trazonin. Prej tyre, me siguri, do ta kisha migrenën që më kapte kohë pas kohe. Ca ngjyra të gjalla shkëlqenin para syve të mi dhe, disa çaste më pas, gjysma e kokës më shungullonte si gumëzhimë katedraleje. Sot e di që ajo ishte një shenjë. Shpresat dhe ëndrrat e mia kujtoheshin me zhurmë për mua, në formën e shkëndijave. Ato grisnin pëlhurën e gjërave të thjeshta dhe

familjare që më rrethonte. Leopardi mundej akoma, nëse unë e ndihmoja, të kërcente jashtë thesit.

Për një kohë të gjatë, nuk i kuptoja këto thirrje. Kur ia behu katastrofa, nuk pata më mundësi t'i shpërfillja ato.

*

I kisha ruajtur shokët e fëmijërisë. Shumica e tyre ishin martuar. Fëmijët e tyre luanin me të mitë. Hierarkia e brishtë, që ishte vendosur dikur mes nesh, në favor të kuturisjes sonë gjatë rrethimit, vijonte të më vishte me breroren e autoritetit dhe të misterit. Mirëpo, këto veti nuk ushtronin veçse një ndikim modest në jetët tona, gjersa ato shkonin secila në drejtimin e vet dhe që lidhjet tona ngelnin te vizitat familjare.

Bash për këtë, kur u njoha me Ravanin, nuk i përdora dot më zakonet e përhershme. Miqësia që na lidhi nuk kish asgjë të ngjashme me ato që kisha pasur. Para tij, nuk kisha as emër, as pushtet. Përkundrazi, m'u duk se kisha shumë për të mësuar dhe u vura në pozitën e admiruesit, çka e afronte shumë me nënshtrimin.

Ravani ishte dy vjet më i madh se unë, gjë që e dinte saktë. Siç thoshte, prindërit i kishte danezë. Me këtë e shpjegonte shtatin e lartë, flokët gati të bardhë dhe sytë blu. Vetëm kjo pamje, që binte në sy në vendin tonë kelt, ku lëkura e njerëzve, ashtu si vështrimi, merr më tepër ngjyrën e vjeshtës, në gështenjë e gjer te e kuqja, do të mjaftonte për ta bërë të veçantë. Po t'i shtojë kësaj edhe një histori e një personalitet të çuditshëm. Ai ishte vendosur në qytetin tonë në fund të dimrit, që u mbyll me përmbytje. Gjithçka ishte e lagët dhe gri. Sytë blu të Ravanit ishin si premtimi i një kthjellimi, që ne nuk e prisnim më. Ai erdhi nga veriu me një ekuipazh të madh, me pesë shërbëtorë dhe dhjetë njerëz të armatosur, që të gjithë me origjinë të ndryshme, që nuk flisnin frëngjisht. Ai nuk qëndroi veçse pesëmbëdhjetë ditë në hotel. Duke nxjerrë arin nga karrot që e shoqëronin, ai pagoi me pará në dorë për një shtëpi, që njëri nga miqtë tanë sapo do ta shembte.

Ai u vendos shpejt e shpejt. I gjithë qyteti pyeste për të. Kisha dëgjuar biseda rreth tij pa ua vënë shumë veshin. Sidoqoftë, më shumë u befasova kur, disa ditë pasi mbërriti, ai më solli një ftesë.

Shtëpia e tij nuk ishte larg sonës. Shkova në këmbë. Ajo që ngritur në një rruginë gjarpërore që ngjitej kah katedralja. Dy

njerëz rrinin te hyrja dhe kontrollonin kalimtarët. Te dera, dy të tjerë bënin roje veshur me kominoshe metalike dhe mbuluar me lëkurë, me fytyra banditësh. Nuk ishte pra, mënyra e zakonshme për botën e tregtarëve. Brenda sundonte një atmosferë shtëpie të fortifikuar. Sallat poshtë, të ngrohura nga zjarri i madh i ahut, ishin vende të njëmendta rojesh. Disa nga mercenarët flinin përtokë madje, sikundër ushtarët në fushime, ndërsa të tjerë hynin e dilnin, duke folur me zë të lartë. Në kopshtin pas shtëpisë, dy miq truplidhur kuqalashë lahashin pa drojë, gjokszbuluar në një pellgëçe me ujë shiu. Ngjita shkallët e ngushta një nga një, gati njëlloj me shkallët e shtëpisë sime të lindjes dhe dola në një dhomë të gjerë të ndriçuar nga dy dritare të mëdha me xham të bardhë. Ravani më priti duke më marrë dorën dhe duke më vështruar në sy, me një shprehje mirënjohjeje dhe entuziazmi.

Ndihej ndërkaq, se ata sy mundnin, po të donin, të zbrazeshin krejt nga ngrohtësia dhe të bëheshin tehe të pamëshirshme dhe të ftohta. Sakaq, i qeshë mirënjohës Ravanit për atë pritje, siç mund të jetë një udhëtar kundrejt kaçakut, që i grabit gjithçka, përveç jetës.

Dhoma ishte mobiluar vetëm me një tryezë dhe me dy karrige të zbukuruara me hulliza. Tryeza kishte një tabaka kallaji. Pjatat kopicë ishin të palara, ende me shenjat e vakteve të ngrëna. Ca gota ishin përmbysur dhe brendia e tyre ishte shpërhapur në cirkla. Tre a katër shtamba porcelani e sundonin atë shesh beteje. Nuk më kish zënë syri shtëpi asisoj, aq më tepër që kishte si dekor një banesë borgjeze, gati njësoj me atë ku ne jetonim, për të cilën gratë tona thinjeshin për ta bërë harmonike, të këndshme dhe të pastër.

Ravani më ofroi pije. Për të më shërbyer, ai hetoi një duzinë fundgotash, para se të zgjidhte njërën, që iu duk si më e pastër se të tjerat.

- Jam i gëzuar që po njihemi, Zhak.

As mjeshtër Zhak, as Zotni Kër. Më fliste si mik, si mik ushtrie mësuar që të sprovovë çdo mik në tehun e guximit dhe të vdekjes.

- Edhe unë, Ravan.

Trokitëm gotat. Pashë që në syprinën e gotës sime notonte një mushkonjë, por unë e piva me një frymë. Tanimë Ravani ushtronte pushtetin e tij mbi mua.

Më shpjegoi se ishte kthyer nga Gjermania, ku u kishte shërbyer disa princave. Madhësia e shtetit tyre nuk i mjaftonte

ambicieve të tij dhe kështu kish kaluar në Francë nga veriu, kishte takuar anglezët dhe ishte vënë në shërbim të tyre. Pasi kishte qëndruar disa vite në Ruen, kishte rimarrë rrugën, i vendosur, kësaj radhe, për t'i shërbyer mbretit Karl. Nuk m'i shtjelloi arsyet e këtij ndryshimi dhe nuk ndihesha i zoti ta pyesja. Në vazhdim doli që e kisha gabim.

Ravani fliste për mbretin Karl si për një princ plot të ardhme. Ishte diçka e rrallë, për t'u çuditur. Emri i tij zakonisht përmendej për të komentuar humbjet e mëdha që kish pësuar.

- A mund t'ju pyes, ju lutem, - guxova, - se me ç'punë merreni?

Me thënë të drejtën, gjer atë çast kisha besuar se ai ishte kreu i ndonjë trupe mercenarësh. Vendi ishte mbushur me kësi fisnikësh endacakë që e vinin shpatën dhe njerëzit e tyre në shërbim të atyre që u jepnin rrogën më të majme për plaçkitjen më të madhe.

- Unë jam monedhaprerës, Zhak.

Monedhaprerësit janë farkëtarët e metalit të çmuar. Arti i tyre i shënjuar me misteret ktonike të minierave dhe të zjarrit. Në vend që të çekanisin rrota qerresh apo tehe thikash, ata prodhojnë këto monedha të vogla ari ose argjendi, që mandej bëjnë jetën e tyre duke kaluar dorë më dorë. Rruga e monedhave është një aventurë e pareshtur, me ndenjjen e tyre në xhepa, me daljet në aromat e sanës dhe të bagëtive të tregjeve, me çastet e rënies në arkat plot të bankierëve, intermexot e saj vetmitare në trastën e pelegrinit. Por në origjinë të të gjitha këtyre peripecive, është shtampa e monedhaprerësit.

Sidoqoftë u çudita edhe më tepër kur mësova zanatin e vërtetë të Ravanit, që ishte ai i të ndjerit gjyshit të Masesë. E kisha njohur ca vite para se të vdiste. Ai ishte një borgjez i mbyllur, i matur dhe mosbesues. E kishte ushtruar zejen e tij falë një lejeje të mbretit Karl V. Vështirë se mund të imagjinoje personalitete më të pangjashme se ky trashalug i shquar me duar të buta dhe skandinavit të vrazhdë me mustaqe shijues të verës.

Në të njëjtën kohë, ky pohim më kthjelloi dhe arsyen përse Ravani deshi të më takojë. Ai nuk ma fshehu më të vërtetën.

- Një monedhaprerës duhet të jetë i pasur, - tha ai. - Unë jam i tillë. Mirëpo, që mbreti të më besojë, duhet të më njohë, por ai nuk më njeh. Ju, ju keni lindur këtu, në kryeqytet. Familja juaj është

e respektuar, prej gruas suaj jeni i afërt me monedhaprerësin e fundit i këtij qyteti. Ju propozoj të bëheni ortak me mua.

Ravani nuk ishte asi tipi që shtinte në dorë një vend të mirë pas rrethimesh të gjata. Ishte ithtar i sulmit ballor dhe të shpejtë. Për sa më përket mua, kishte të drejtë. Të përdorte mënyra të buta për të më bindur dhe duke i rënë rrotull qëllimit, do kishte ngjallur mosbesimin dhe forcuar qëndrësën time. Ndërsa drejtonte vështrimin e zbehtë kah unë, në atë dhomë të zbrazët, ku parketi ende nuk ishte vënë, ai më futi drejt e në temë. Dëgjova veten teksa pranova dhe u ktheva në shtëpi paksa i trishtuar që isha zhytur në ato ujëra të panjohura, të cilat nuk më bëhej vonë, se në ç'detra do të më shpinin

Pasuria që transportonte Revani, shtuar besueshmërisë që kisha në qytet, do të na siguronte sukses të shpejtë. Ne nuk e pamë mbretin, ndërkaq kancelari i tij na bëri më dije se ai e miratonte sipërmarrjen tonë. Hapëm një punishte në njërën nga terrenet që Maseja kishte marrë me qira. Vrasësit me pagesë të Ravanit e bënë një fushë me llogore. Në kasafortat e ngulura në mur, viheshin metalet e çmuara, argjend dhe ar, që na ishin besuar, në formë lingotash. Të tjerë dollapë të fortë mblidhnin monedhat që Ravani krijonte në sasi të mëdha. Më pas më pat mveshur dhunti alkimisti dhe ky qe një nga shpjegimet që shumë njerëz i bënë fatit tim. E vërteta është që nuk kam prodhuar kurrë ar me gjësendi tjetër, veçse përmes arit. Veç Ravani më mësoi mënyrën më të mirë për të nxjerrë përfitim, që është gjithashtu më e keqja.

Mbreti, me rekomandim të këshillit të tij, vendosi disa proporcione për t'u respektuar për aliazhet tona. Për një sasi të caktuar argjendi, që siç e dimë llogaritet me mark, ne duhej të derdhnim një numër të caktuar monedhash. Nëse aliazhi ishte më i fortë, ne prodhonim më pak; nëse dendësia e tij ishte më e ulët, monedhat me vlerën më të vogël, ishin më të shumta për një mark.

Salla ku krijoheshin aliazhet ishte zemra e aktivitetit tonë. Ravani ia bënte shërbimin vetë, i pajisur me kudhra dhe havanë, mjaftonte veç një njeri për ta ndihmuar. Ish një plak gjerman imcak dhe mbuluar i tëri nga rrudhat. Ai kishte thithur gjithë jetën avullin e dëmshëm të merkurit, të antimonit dhe plumbit, me të cilat ishte helmuar. Vdiq gjetkë disa muaj më vonë.

Ravani m'i mësoi të gjitha me durim dhe entuziazëm. Në fillim, isha i grishur nga kjo aventurë. Flaka e kuqe e farkave, ari i nxehtë që ziente në të çarat e mermerit, ndritja e argjendit të pastër dhe aftësia për t'i rezistuar shndërrimit në metale të tjerë, duke iu kundërvënë, edhe pse shumë më i paktë, ngjyrën dhe shkëlqimin e tij, e gjithë kjo bënte që, në trupin anemik të qytetit tonë, të rrihte një zemër e re. Prej andej, niseshin ato tufa monedhash që më pastaj do të vazhdonin të qarkullonin në mbarë mbretërinë dhe përtej saj. Kisha ndjesinë se isha mbajtësi i një fuqie magjike.

Megjithatë nuk m'u desh më shumë se disa javë për të mësuar të vërtetën. Ajo ishte më pak shkëlqyese se monedhat e reja që tringëllinin duke rënë në arkat tona. Madhësia e aktivitetit tonë zbehte vogëlsinë e metodave tona. Sepse, në zemër të të fshehtave të prodhimit, që më zbulonte Ravani, kishte një tjetër sekret, akoma më të fshehur: ne mashtronim. Kur mbreti na porositi të derdhnim njëzet e katër pjesë për mark, ne bënim tridhjetë. Ne lëvronim njëzet e katër monedhat e porositura dhe ruanim mbetjen për hesapin tonë. Ishte e thjeshtë dhe me mjaft fitim.

Për habi, gjer atëherë nuk kisha pasur të bëja me krimin. Babai gjithmonë kishte vënë një pikë nderi për të mos vjedhur në tregti klientët që, megjithatë, nuk dyshonin, të paktën. Të gjithë normalisht kishin menduar asokohe se pasurohej në atë mënyrë. Ai kishte kënaqësi që e shiste punën e tij vetëm me çmimin e ndershëm. Përftimi i tij ishte thjeshtë moral dhe shpërblimi i vetëm, krenaria e të qenët njeri i ndershëm. Sa për Leodeparin, ai ishte tepër i pasur për të rrezikuar me metoda të fëlliqura. Pra, kisha idenë që mjetet e pandershme ishin të volitshme vetëm për të varfrit ose ata që fitojnë pak. Ja që Ravani më zbuloi një tjetër botë: mund të bësh tregti të madhe, të presësh monedhën e një mbretërie të madhe dhe ndërkohë të vazhdosh t'u jepesh praktikave mjerane të bataqçinjve të llumsihanes.

Megjithëkëtë, në fund të fundit, çuditem: ai më shpjegoi që kjo praktikë ishte aktualja. Falë Ravanit, zbulova luftën që zhvillonin monedhaprerësit që punonin në krahinat fqinje. Në Ruen apo në Paris, për llogari të Anglezit që mëtonte se mbretëronte, si në Dizhon te duka i Burgonjës, që nuk varej nga askush në tokat e tij të pamata, monedhat e derdhura ishin doemos të një vlere mjaft

të ulët. Kur kalonin te ne, në zonat e sigurta të mbretit Karl, ato i shkëmbenin me tonat, shumë më të pasura me metal të çmuar. Me këto monedha të forta në xhep, tregtarët kalonin në zonat e tjera dhe pasuroheshin në kurrizin tonë. Duke derdhur monedha me vlerë të fortë ne varfëronim mbretërinë dhe linim të iknin metalet e çmuara te princat që luftonin mbretin tonë. Ravani ia kish dalë të më mbushte mendjen se duke u pasuruar në kurriz të tij me mashtrim, ne i bënim shërbim mbretit që na e kish besuar këtë punë. E besova gjer pasditen e asaj pranvere, kur një patrullë me dhjetë burra të armatosur na zunë brenda në punishte dhe na plasën në burg.

Ravani e mori këtë vendim me qetësinë më të madhe. Në vijim, por dhe vonë ama, mësova se ai ishte marrë herë pas here në pyetje. Bash për t'i shpëtuar ndonjë dënimi të rëndë, kishte lënë Ruenin dhe kishte përfunduar te ne.

Për mua, burgimi ishte sprovë e dhunshme. Më i rëndi qe turpi, sigurisht. Këtë fakt ia fsheha fëmijëve të mi, por ata e gjetën përgjigjen për pyetjen që u bënë shokët e lojnavë. Isha i dëshpëruar nga ajo që gjithë qyteti më shikonte si hajdut. Duhet ta kem kuptuar shumë më vonë që kjo sprovë, përkundrazi, i kishte shtuar pikë emrit tim. Në sytë e shumicës, ishte si të kisha pësuar një nisje të re: më kishte lejuar të shihja në fytyrë dhe nga fare afër diellin e nxirë të pushtetit, t'ia provoja nxehtësinë dhe t'i rrëmbeja të fshehtat. Dëmet ishin më të përfillshme për familjen e vjehrrit. Për vjehrrin, duke u lidhur me një të huaj, isha treguar i pakujdesshëm. Me burgosjen time, pakujdesia qe kthyer në faj. Isha i bindur që do e kisha të vështirë, mos me thënë të pamundur, që pas daljes të rimerrja, nëse do dilja ndonjëherë, një vend të nderuar në atë qytet, të pranishëm në shkëlqimin dhe rënien time. Të ardhmen e shihja vetëm te largimi.

Sa për parehatinë e burgimit, e duroja më mirë se skrupujt moralë që më torturonin. Më kishin çuar në një qeli të pallatit dukal. Ajo, siç dhe duhej, ishte e errët dhe e lagësht. Por që nga fëmijëria, kisha afri me errësirën dhe lagështinë, aq sa burgu m'u duk thjesht një zgjatim i fatit tim të përhimët dhe shisjellës. Dënimi nuk më shkaktoi kurrfarë vuajtjeje, përkundrazi. U filllova që salltaneti, pasuria dhe veshjet e shtrenjta, prania e shërbyesve

të shumtë dhe gjithë çka unë besoja se e kisha timen, ishte e panevojshme. Për mua burgu qe një përvojë lirie.

Më trajtuan mirë, ose më saktë jo aq keq. Isha vetëm në qeli. Kishte një tryezë dhe një karrige. Më lejuan t'i shkruaj Masesë dhe madje të merrja disa masa për punët e mia. Mbi të gjitha kisha nevojë të meditoja dhe bëra një bilanc të saktë të atyre viteve të para të pjekurisë sime.

Kisha mbushur ndërkohë të tridhjetat. Pak momente shquaja në dhjetë vjet që sapo kishin kaluar, përveç disa çastesh lumturie, si lindja e fëmijëve, apo disa orë të kaluara në fshat me Masenë. Disa herë me radhë na ishte bërë mbarë të niseshim vetëm, me kalë në atë kurorë fshatrash që rrethonte qytetin dhe që e quanin shtatëshja. Ish pakujdesi nga ne, se asnjë qosh nuk ishte i sigurt në atë mbretëri. Bandat mund të përparonin gjer në lagjet tona. Por neve na pëlqente ky rrezik, që ishte, si të thuash, i llogaritur. Vjehri na kishte lënë me testament një shtëpi fshati në mes të pyllit të mështeknave, ku linim një çift rojash. Ne shkonim aty që të bënim dashuri dhe të flinim.

Vitet e tjera të asaj periudhe nuk më lanë ndonjë kujtim për t'u mbajtur mend. Ishin prova mizore e asaj që dëshirat dhe veprat e mia kishin qenë pak ambicioze. Kisha ndërmarrë dhe shpresuar veçse punë pakogjë, me aq sa mundej në qytetin tonë të vogël. Kryeqytet në mungesë të një mbreti pa kurorë, ky qytet shijonte rëndësinë dhe në këtë gjë, unë i përngjaja. Madje edhe lidhja ime me Ravanin, mbi të cilën kisha varur mjaft shpresat, ishte një iluzion. Realiteti ishte më gri: ne ishim bataçinjtë të vegjël. Nxirrim fitime vetjake nga tradhtia. Na kishin ngarkuar një mision dhe po e përmbushnim sa s'ka më keq. Duke vepruar kështu, rripnim jo vetëm mbretin, por edhe gjithë popullin. Kisha marrë njohuri për punimet e një murgu, Nikolas Oresme. Ai kishte treguar se monedha e keqe e dobëson tregtinë dhe e rrënon një mbretëri. Kështu ne nuk ishim rrekur vetëm t'i shërbenim vetes në kurriz të pasurisë publike. Kishim thyer rrotat e karrocës që na kërkohesh të drejtonim. Ishim maskarenjtë.

Për fatin tim të mirë, Ravanin e kishin mbyllur në një qeli tjetër dhe ne nuk kishim asnjë kontakt. Kjo më dha kohë të meditoja me veten dhe ta nxirra këtë përfundim përpara se ai të ndikonte tek unë. Sepse duke dalë, e gjeta duke qeshur plot optimizëm dhe

gati për të rifilluar. Sipas tij, gjendja ishte më e ndërlikuar sesa e mendoja unë dhe boll më e mirë. Ai kishte fituar duke paguar njerëzit e mbretit. Gabimi ynë i vetëm, teksa e dëgjoja, kishte qenë se, kishim harruar disa njerëz të mirëvendosur kur shpërndanim monedhat. Ai provoi sërish të më bindte që, dobësimi i monedhës ishte një punë fitimprurëse për shumë njerëz. Ne ishim përfituesit e parë, po të gjithë ata që ne darovisnim për të mbyllur njërin sy, duke filluar nga princat, hanin në një çanak.

Për momentin, isha i bindur se kisha bërë një gabim të rëndë dhe se kisha mëkatuar si për pandershmëri dhe për mediokritet njëherësh. Me kalimin e kohës, mund të them se ky përfundim më shpëtoi. Më dha energjinë për të gjetur një rrugëzgjdhje rrënjësore. Pa këtë, nuk do ta kisha frenuar me kaq lehtësi vendimin tim. Në vend të kësaj, i qëndrova besnik betimit që kisha bërë mbi veten, atje në heshtjen e qelisë: me të dalë, do të nisesha.

Domosdoshmëria e nisjes nuk ishte vetëm fryt i turpit që ndieja. Ajo vinte nga shumë kohë më parë dhe madje, i rashë në të që prej fillimit. Që nga thellësia e kohës që sillja në mend, kam dashur gjithmonë ta lija këtë tokë, ku më kishte rastisur të lindja, grinë, frikën, padrejtësinë që mbretëronin atje. Mallkimi i mbretit të çmendur vazhdonte të binte mbi vendin, megjithëse ai kishte vdekur.

Mora vesh se gjatë burgimit, një tjetër shenjë e marrosjes ishte shfaqur së fundi. Rojat e burgut më tregonin se një tetëmbëdhjetëvjeçare, e pamësuar dhe analfabete, bareshë e rëndomtë e një fshati në kufirin perëndimor, na ishte këshilluar nga Zoti për të shpëtuar mbretërinë. Dhe sovrani, i zënë pisk nga rreziku i humbjes së Orleanit, e kishte vënë këtë të quajturën Zhanë d'Ark në krye të ushtrisë. Çmenduria e të atit sigurisht kish mbërthyer edhe të birin, për të vajtur gjer te fatitë dhe për t'u rrëfyer atyre fatin e mbretërisë.

T'i ikësh kësaj çmendurie! Mos të jesh më i varur nga zinxhirët e këtij vendi të tallandisur nga deliret e veta. Kalorësia kishte dalë nga caku stërgjyshor, që qëmoti i kish veshur një rol urtie, të barabartë me atë të bujqve dhe të priftërinjve. Tanimë forca nuk kishte as kufi, as arsye.

Dija boll për të gjetur një rrugëdalje. Këtë Orient që e kisha paraparë prej shumë kohësh, kisha mësuar se përmes ç'rrugësh

mund ta arrija. Qe ndoshta përfitimi i vetëm i atyre viteve të para pasi kisha mbledhur rrëfime të panumërta udhëtarësh. Më kish vajtur mbroth, gjatë atyre kohëve të paqta, të mos përfytyroja gjë tjetër veçse të shkulesha nga aty ku isha, një pjesë e imja vazhdonte kërkimin e së panjohurës. Leopardi i parë dikur nuk ishte mishëruar as te Leodepari, as në arin e derdhur të Ravanit. Ai vijonte të më tregonte rrugën e Arabisë. Asgjë më nuk më mbante t'i zotohesha vetes.

*

Pas sprovës të burgosjes sime, Maseja duhet të pësonte atë të nisjes sime. E kisha menduar gjatë. Nevoja për t'u larguar nuk pranonte asnjë pengesë dhe isha mjaft i vendosur t'i thyeja të gjitha. Më e vështira për t'u hequr, megjithatë, qe ajo që ime shoqe dhe fëmijët m'u kundërvunë në heshtje. As edhe një çast Maseja nuk e tregoi kundërshtinë e saj, as dhimbjen tek më shihte ta braktisja për një udhëtim që mund të ishte pa kthim. Ishte një nga cilësitë e mëdha të kësaj gruaje që i kushtonte vëmendje jo vetëm dashurisë, por atij që ishte objekti i saj. Maseja më donte të gëzuar. Maseja më donte të lirë. Ajo më donte të gjallë dhe fërgëllues nga projektet dhe dëshirat. Prej shumë kohësh i flisja për Orientin. I fola atë darkë në pranverë, gjatë shëtitjeve që bënim në fshat, anash pellgjeve. I flisja për të në palcë të dimrit të nxirë dhe me baltë, në ajrin e ftohtë të të cilit tringëllinte kambana e përzishme e katedrales. I kisha folur si për një ëndërr që kish përshkuar fëmijërinë time, por që isha mësuar ta çmoja si përpara, të vendosur përgjithmonë në krahët e përfytyrimit. Me shumë mundësi i kam përcjellë pasionin tim. Ajo ishte, siç thashë, një grua e heshtur, e vëmendshme ndaj të tjerëve, me atë rezervim, atë shkëputje, atë vështrim të largët që rrëfente sa e përthithur ishte në vetvete nga gjithë llojet e mendimeve dhe pamjeve, të cilat nuk i zbulonte.

Kur ia bëra të ditur, duke dalë nga burgu, se muajin e ardhshëm do të nisesha për në Orient, ajo më përkëdheli fytyrën, m'i nguli sytë dhe më dha një buzëqeshje që, për asnjë grimë, nuk m'u duk e dhimbshme. Pyesja madje veten, nëse do të më kërkonte të vinte me mua. Mirëpo, fëmijët e mbanin lidhur dhe ajo nuk ishte nga ato, që duan me çdo kusht të vënë ëndrrat e tyre në sprovën e

jetës. Sigurisht, ajo më zilepste dhe ishte tepër e matur për të mos kuptuar që mungesa ime do ta bënte të vuante. Por thellë-thellë, unë jam megjithatë i bindur, se ajo gëzohej për mua.

E përgatitëm udhëtimin në fshehtësi. Nuk duheshin alarmuar fëmijët, as të shkaktohej emocion në familje. Për të ruajtur ardhmërinë, Maseja më shtyu të mos ngjallja telashe të tjera mes lidhjeve tona të tregtisë.

Ne diskutuam bashkë lidhur me ekuipazhin me të cilin duhej të udhëtoja. Ajo ishte me idenë që të kisha edhe një rojë të armatosur krahas meje. Megjithatë, tregimet e udhëtarëve që kisha mbledhur të çonin te mendimi, se duke ndjekur rrugën e Pui-en-Vële, mandej duke kapur pllajën e madhe të lumit Ron gjer në Narbonë, s'kishte asgjë për t'u frikësuar. E vërtetë ishte që banda kaçakësh kalonin andejpari. Por një eskortë më shumë do të ndillte lakminë, pa qenë pra, në gjendje të më mbronte nga sulmet e tyre. Një tregtar i zakonshëm që shkonte për vizitë te të afërmit do të ishte një pré pa shumë interes. U nisa pra, në shoqërinë e vetëm një shërbëtori. U nisa me kalë, një kafshë truplidhur, por kaba, me thënë të drejtën kafshë barre që, edhe ajo, nuk do të tërhiqte vëmendjen e hajdutëve. Gotjeja, shërbëtori im, më ndiqte pas hipur mbi mushkë.

Ne u nisëm herët, javën pas Pashkëve. Festat e ringjalljes i mbushnin zemrat me optimizëm. Sido që e imja nuk qe asnjëherë shumë e hapur ndaj besimit, e ndieja harenë e përgjithshme si trysni të favorshme. Koha e ringjalljes është gjithashtu pranvera. Zgjatja e ditës, pastërtia e ngjyrave, ngritja e baticës do të mund të ishin arsye të mjaftueshme për të më mbajtur. Ato më dhanë veprimin e kundërt dhe më dhanë zemër të vihesh në rrugë. Fëmijët më në fund e mësuan se do nisesha, por ishin ende të vegjël për të kuptuar kohën gjatë së cilës do të ndienin mungesën time. Maseja dhe unë ishim lamtumirur shpesh gjatë natës së fundit. I premtova kujdes dhe dashuri, të cilave ajo iu gjegj me të njëjtat betime.

Në mesditë, Gotjeja dhe unë u ndalëm për të ngrënë bukë në anë të një rruge të drejtë që shkonte nga jugu. Ende nuk e kishim marrë kthesën. Kur vështruam drejt qytetit, zbuluam që ai ishte zhdukur tashmë pas valëzimeve të fushave me grurin në syth. Vetëm kullat e katedrales dukeshin ende. Nga i gjithë udhëtimi,

ky qe i vetmi çast kur i lashë lotët të më rridhnin. Vazhdimi përmes maleve të Overnjës qe i qetë dhe i bukur. Këto krahina nuk ishin aq të dëmtuara sa veriu i vendit, aty ku kishin luftuar anglezët. Ato vetëm kishin qenë të përshkuara prej disa bandave të armatosura, që kishin kryer shkatërrime të caktuara. Ne nuk hasëm asnjë syresh por, në feramat ku u ndalëm, dëgjonim herë-herë tregime të tmerrshme rreth tyre. Ato trupa shpesh ishin dërguar prej zotërinjsh që e kishin vënë shpatën në shërbim të princave. Ata shkonin me atë që ofronte më shumë dhe i ndërronin aleancat sipas kushteve që u ishin vënë. Këta kalorës pa nder zotëronin fusha të mbrojtura, në të cilat ata rrinin bashkë me mercenarët dhe ku sillnin frytet e fushatave të tyre. Disa prej këtyre strehimeve ishin kështjella të vërteta, në të cilat krerët e luftës bënin bisedime të gjata dhe jepeshin pas të gjitha teprive, pa drojën se do të pësonin dhe ndëshkimin më të vogël. Kjo për mua ishte një provë shtesë e marrëzisë së kësaj bote. Në të njëjtën kohë, do të kisha dashur shumë, sidoqoftë pa e uruar, të sodisja me sytë e mi zotërinj të tillë maskarenj. Më dukej se në këto jetë kalorësish-kaçakë kishte një dëshirë të kapërcimit të urdhrit dhe të fatit, gjë që nuk ishte pa lidhje me ambiciet që ushqeja unë vetë. Por ne mbërritëm në Ron pa hasur asnjë prej tyre.

Qyteti ynë është në vardarin e lumenjve të vegjël dhe nuk kisha parë asnjëherë lumë të madh. Përgjatë tij, në rrugën Regordam, nuk po ia hiqja sytë ujërave të tij të bollshme. Me to, tashmë më dukej se e kisha një ide për detin. Pranvera ishte e parakohshme dhe tashmë e nxehtë. Pemë frutore në lulëzim ngjyroshin livadhet. Shumë shpejt buisën disa lloje që ishin të panjohura në anët tona, ose rriteshin pak: qiparisat, të mbjellë në luadhe si kambana të vogla të gjelbra, ullinj të dhe dafinat, me një jeshile më të zbehtë nga ajo e pemëve tona, bambutë që merrnin përmasa të mëdha... Gjithçka ishte e ndryshme nga Berri. Yjet nuk ishin të errët; insektet nëpër livadhe bënin më shumë zhurmë se zogjtë; shkurret nuk ishin plot me fier dhe gjemba, por me tufa të thara barërash aromatikë. Njerëzit që hasnim kishin një të folur të okut (gjuhë që flitej në Mesjetë, në Francë), mjaft të ndryshme nga gjuha jonë dhe ne i kuptonim me zor. Lufta kishte përhapur, sikundër gjetkë, mosbesimin dhe frikën nga

fatkeqësitë. Gjithsesi, buzëqeshja e natyrshme dhe bamirëse e popullit kishte mbetur e njëjta.

Në të njëjtën kohë që përparonim, Gotjeja dhe unë bëheshim edhe më të ngjashëm. Nxehtësia na kishte bërë të hiqnin rrobat e rënda, ishim veshur të dy me këmisha. Po të kish qenë për dallimin mes veshjeve tona, askush nuk mund të dallonte shërbëtorin nga i zoti. Etapat tona të gjata ishin të heshtura, sepse Gotjeja nuk ishte fare llafazan. I përkundur nga ecja e kalit, bluaja mendime të çrregullta. Në çastin kur po gjykoja tridhjetë e dy vitet e ikura të jetës sime, u çudita tek i shihja t'i ngjanin caq pak njeriut që ky udhëtim po ia zbulonte vetë atij. Ndieja në vetvete, i zhveshur nga gjithçka në mes të këtyre peizazheve shtypëse, një etje për liri, që e bënte të habitshëm atë pak përdorim të saj që kisha bërë gjer atëherë.

Unë nuk kisha njohur veçse njerëzit e qytetit tim, përveç Ravanit dhe ndoca tregtarëve. U dija prejardhjen, familjet, pozicionin dhe mund të gjeja dhe mendimet e tyre. Para nisjes, do të thosha se këto referime ishin të domosdoshme për marrëdhëniet njerëzore. Megjithatë, udhëtar anonim, pa asnjë gjurmë pasurie, as prejardhjeje, i drejtohesha pa drojë dhe me një kureshtje të stërmadhe njerëzve që rastësia i sillte në rrugën time, pa ditur asgjë për ta. Ky shkëmbim i të panjohurit me të panjohurin dilte pafundësisht më i pasur se tregtia e zakonshme mes njerëzve që dinin tashmë gjithçka për njëri-tjetrin.

Gjithmonë kisha fjetur nën mbrojtjen e mureve të trasha dhe dyerve të mbyllura; qyteti kishte qenë për mua një zhgual, në të cilin kisha lindur dhe që dukej i domosdoshëm për mbijetesën time. Sepse, në viset e nxehta ku ne po ecnim dhe, sado që netët qenë ende të freskëta, e bëjnë zakon të flinim jashtë. Unë zbulova qiellin. Yjet, te ne, ishin në pjesën më të madhe të veshur nga retë. Më kishte qëlluar t'i kundroja një çast pas darkës gjatë netëve të verës, përpara se të kthehesha, nën çatinë e shtëpisë. Në udhëtim iu dhashë natës. Kur zjarri i një vakti shuhej në prush, toka, tërësisht e errët, linte të dëgjohej sipër nesh britma e yjeve, që terri i qiellit të pastruar nga retë i bënte të ndrisnin, gjersa i kthente në verbues. Kisha ndjesinë se po thyjeja guaskën time. Isha ndoshta veçse i fundit i atyre yjeve, më i parëndësishmi dhe më jetëshkurtri, por, si ata, unë pluskoja në një pafundësi pa caqe, as mure. Kur ne hymë në Monpelje, isha bërë një tjetër njeri: vetvetja.

Do të mund të kisha në këtë qytet mbështetës të shumtë, kryesisht në shoqërinë e këmbyesve dhe shpërndarësve të tjerë të tregtisë. Herët a vonë, njerëzit do të mësonin kush isha dhe mezi ç'prisja të përzihesha me ta. Por nuk doja që afrimi i parë të qe ai me cilësitë e mia të vjetra. Prisja të rifilloja nga zero dhe të bëja jetën time duke lënë pas të shkuarën. Ne u vendosëm në një hotel. Duke diskutuar me disa të panjohur, mësova shumë rreth qytetit dhe atyre që ushtronin tregtinë me Orientin. Një “*muda*”¹ anijesh veneciane kalonte çdo vit dhe bënte ndalesën në Eg-Mort. Që prej dy vjetësh, venecianët nuk ishin dukur dhe thuhej se, edhe këtë sezon, ata nuk do të vinin. Qyteti ishte i ndarë në komentet rreth shkakut të kësaj mungese. E vetmja gjë e sigurt ishte që prodhimet e Orientit tashmë mungonin dhe çmimi i tyre po kapte majat.

Përfitova nga ato ditë për të vizituar krahinën dhe për të marrë me mend gatishmërinë dhe pasurinë e përafërt të qyteteve të atjeshme. Pikërisht gjatë këtyre udhëtimeve zbulova detin.

Fusha ishte e rrafshët, pemët e rralla dhe shkurret e bambusë kërcisnin nga era që sillte aroma të panjohura. Ne ishim të hutuar dhe kuajt ecnin me hap të lodhur në një udhë të ngushtë me rërë dhe guralecë të bardhë. Një hop, një ledh toke mbuluar me bimë të mëdha dhe tufa bari, na e fshehu horizontin. Ne iu ngjitëm dhe, papritur, na u shfaq bregdeti. Gjithë ato vite të kaluara nuk ma shlyen asnjëherë nga kujtesa atë çast të parë. Një mjegull dielli dhe uji bashkonte, në largësi, detin dhe qiellin. Një rrip rëre e imët, tepër i gjerë, ndante metrat e fundit të tokës nga sulmi i dallgëve. Kështu, në përputhje me ëndrrat e mia, kisha provën që bota e fortë, në të cilën rrokullisen jetët tona, nuk mbulonte të tërë tokën. Ajo përfundonte në atë vend dhe ia linte vendin një vale të pamat, nga ku mund të vërshonin plot realitete të tjera. Mezi ç'prisja të sulesha drejt tyre. Njëkohësisht, nëse nuk do të kisha dëgjuar të flitej për anije dhe marinarë, kurrë nuk do ta kujtoja të mundur sfidimin e këtij mjedisi të lëngshëm, të rrahur nga era, të shqetësuar nga dallgët dhe dallgëzimi, joshës dhe armiqtësor si vdekja.

¹ Karvan anijesh veneciane.

Qëndruam gjatë në breg, atë ditë të parë, gjersa dielli na dogji fytyrat. Pamë të kalonin anijet me vela, larg bregut dhe e vëzhgova këtë mrekulli më me çudi akoma se detin. Nga të gjitha zejet e qenies njerëzore, lundrimi m'u duk më guximtari. Të kalëroje dallgët, ta lije fatin tënd t'i jepej çartjeve të erës dhe turbullirave të ujërave, të niseshe në drejtim të askundit me shpresën, në mos me sigurinë, se do të ndeshësh diçka, këto punët e detarëve më dukeshin fryt i ëndrrave edhe më të çmendura se të miat.

U kthyem. Që atëherë, kisha vetëm një dëshirë: të hipja në anije, të dilnim në det të hapët dhe, derisa aftësia e kapitenëve të bënte këtë gjë të mundur, të lundroja deri në Orient.

Shërbëtori Gotje ishte treguar i rezervuar gjatë udhëtimit. Më kishte lënë të qetë dhe i isha mirënjohës për këtë. Por vetëm frika dhe një farë droje e kishin bërë të heshtur. Nuk ishte kjo natyra e tij e vërtetë. Në të vërtetë ishte më shumë llafazan dhe i zoti për të lidhur miqësi. Kjo veti nuk varej nga gjuha. Në këto vise, ku ai kishte vështirësi për të kuptuar, ai bënte biseda të gjata me të gjithë ata që takonim. Përfitova nga kjo dhunti për ta bërë informatorin tim. Në Eg-Mort, ai zuri shokë ca peshkatarë dhe gjithfarë njerëzish të detit. Kështu, mori vesh se përgatitej një ekspeditë drejt shkallëve të Levantit. Një galerë ishte duke u ngarkuar në port. Ajo ishte pronë e një tregtari të Narbonës që quhej Zhan Vidal.

Shkova të shoh anijen. Ishte shumë më e madhe se barkat e peshkimit dhe madje edhe se shumica e anijeve tregtare. Nga doku, më dukej e lartë sa disa shtëpi bashkë. Një tabelë druri e shkruar kishte emrin e saj: Notrë-Dam dhe Shën Pali. Trupi ishte punuar me të njëjtit dru që përbënte muret dhe çatinë e shtëpisë sime të lindjes. Por këta trarë, në vend që të mbështeteshin në bazë, ngriheshin në ajër dhe vallëzonin sipas hirit të dallgëve. Disa burra shkarkonin topa pëlhurash nga një karrocë dhe gatiteshin t'i fushin nëpër depo. Më lanë të kuptoj se nisja ishte e afërt. Shkuam vrap gjer në Narbon. Në bagazhe, unë mbaja të palosur një kostum kadifeje bashkë me pajisjet e veta që një borgjez të më merrte për një nga të vetët. Më lajmëroi Gotjeja. Zhan Vidali më priti ngrohtë. Ishte një burrë i moshës sime, me sy dinakë, gojën e vogël të atij që llogarit fjalët dhe i shtrydh në mendje me po aq kujdes sa ç'mbyll paratë në sënduk. Rrjedhimisht, i dashur dhe

shumë i gatshëm. Më rrëfeu se anija ishte tanimë e armatosur. Një grup tregtarësh të Monpeljesë kishte marrë pjesë. Ngarkesa ishte e plotë. Këmbëngula që t'i bashkohesha kësaj pune. Kur ishim prezantuar, unë isha paraqitur me detyrën e monedhaprërësit, që kisha ushtruar në Burzh dhe kishim përmendur emrat e shumë tregtarëve të mëdhenj të Longëdokut, me të cilët kisha bërë tregti. Vidali tregonte respekt të madh për qytetin tonë, të cilin ai e shihte, jo pa të drejtë, si kryeqytetin e ri të mbretërisë. Këto lidhje e përgatisnin karshi meje dhe ai kërkonte të më pëlqente. E lamë që do të hipja me gjithë shërbëtorin, por do të merrja veç një pjesë simbolike të ngarkesës. Unë pranova me shumë dëshirë pasi kisha marrë pará dhe fare pak mallra (e gjitha, një deng lëkurash të shtrenjta, të cilat llogarisja se do të më shërbenin rrugës për të shtënë në dorë atë çka do të kishim nevojë).

Kështu, në më pak se një javë më vonë, unë ngjitesha dyshemesë së drunjtë që shërbente si urëz dhe hipa në galerë Atje takova një duzinë udhëtarësh të tjerë. U kishin dhënë gjithashtu lamtumirën familjeve të tyre dhe ndiheshin në atë gjendje shpirtërore të ekzaltuar dhe të shqetësuar që i paraprin gjithmonë nisjeve. Ata flisnin me të fortë, qeshnin, ndërprisnin njerëzit mbi urë për t'u dhënë një letër, për t'u lënë një këshillë të fundit. Kuptova që shumica nuk kishin udhëtuar asnjëherë me det. Pronari i anijes, Ogystin Sikari, vinte vinte mes udhëtarëve dhe mundohej t'i qetësonte, duke u thënë fjalë sigurie. Me pamjen e shëndetshme dhe me barkun e kërcyer, ai më la përshtypjen e një bujku. Pa dyshim që isha gabuar rreth marinarëve. Kisha parë tek ata ca ëndërrimtarë largpamës. Sikari më bëri të mendoj që ata ishin më tepër nga raca e lashtë e fshatarëve. Të zhgënjyer nga kufijtë e fushave të tyre, ata kishin vendosur të zgjasnin mbi sipërfaqen e ujërave kanale, që ata i gjurmonin zakonisht në tokë...

Vozitësit, në stolat e tyre, nuk ndryshonin shumë. Ata kishin pamjen e dorëzuar të njerëzve që punonin në natyrë. Duart me kallo i kishin vënë mbi drurin e rrumbullakët të rremave, njësoj siç kishin qenë dikur mbi bishtin e lëmuar të shatave. Ne u nisëm në mëngjes herët. Pjesa më e madhe e udhëtarëve rrinin nga pas, duke fërkuar duart dhe duke kundruar qytetin e tyre që largohej. Unë që nuk kisha askënd për të përshëndetur në

mol, isha vendosur pak më përpara, me flegrat hapur. Gjithçka ishte e re, drithëruese dhe premtuese: kërcitja e drurëve, kërcitja e dyshemesë që ngrihej dhe ulej duke ndjekur relievin e detit, diellin që dukej në një të çarë resh dhe uji. Era shpërhapte aroma deti dhe pikla uji të kripur, teksa brenda anijes ndihej aromë druri të lagur dhe djerse, ushqimi dhe katrani.

Asgjë nuk mund të më sillte kaq lumturi sesa kjo rilindje në një jetë të panjohur, që premtonte njëherazi bukurinë dhe vdekjen, kufizimet sot dhe nesër, padyshim dhe pasurinë. Në ndryshim me jetën borgjeze që më kishte sjellë sigurinë, ekzistenca e aventurave që më shpaloseshin përpara e bënte të mundur të keqen, por gjithashtu edhe të mirën, domethënë të pakapshmen, të papriturën, përraloren. Kisha më në fund ndjesinë e të jetuarit.

II

KARVANI I DAMASKUT

Pardje, duke shoqëruar Elvirën në qytet, për pak sa nuk më zbuluan. Njeriu që më kërkonte po diskutonte me të madhe me dy personazhe të tjera, të cilat dukeshin po ashtu të çuditshme. Unë i vëzhgoja nga larg, me shpinën nga muri i kapitanerisë së portit. Befas, i pashë tek bënin përpara në drejtimin tim. Isha hutuar nga manovrat e një anijeje në radë dhe, në çastin që i rashë në të se ata po vinin drejt meje, ishin tashmë fare afër. Nuk e kisha parashikuar që në këtë orë të ditës kalimtarët ishin më të rrallë. Të panjohurit pa dyshim që kishin nevojë për informata. Ata donin të më takonin, sepse unë isha personi më afër dhe një nga të vetmit që nuk vrapova për të drekuar. Për fat, kapela më mbulonte dhe isha ende nën hijen e murit, teksa ata përparonin sylëbyrur nga dielli i fortë. Mendoj se ata nuk më kanë njohur. Kur po ia mbathja, ata qeshën me të madhe dhe nuk u munduan të më ndiqnin. Pa dyshim që më morën për një fshatar të varfër, të cilin stolitë e tregtarëve të pasur e kishin trembur.

Megjithatë, shpëtova për qime që të mos më zbulonin dhe të më kapnin. Pas këtij alarmi, vendosa të mos kuturisja më në qytet për momentin. Do të mundohesha që të më harronin. Po qëndroj në shtëpi dhe kufizoj shëtitjet rreth e rrotull.

Në mëngjes, tarraca jonë është ende në hije dhe freskia e natës nuk të lejon të qëndrosh palëvizur. Zgjedh këtë çast për të ecur gjatë shtegut që zbret kah deti. Natyra këtu nuk zgjohet bashkë me ditën. Përkundrazi, është mbrëmja, kur ngjyrat përndizen dhe

të gjitha aromat shpërhapen. Me daljen e diellit, bimët duken se zbehen dhe nuk lëvizin në pritje të duhisë që nxehtësia u ka ruajtur gjer në perëndim. Mëngjesi herët është çasti i papërshtatshëm, kur jemi të pranishëm në përgatitjen e këtij gjallimi. Dhe vetë deti, në këtë orë mëngjesore, lëviz me zor dhe pllaquritja e valëzave mbi shkëmbinj krijon një mërmërimë të rregullt, duke u shuar si një ninullë. I shfrytëzoj këto orë të ëmbla, që t'i lë të më pushtojnë kujtimet e së kaluarës. Kur jam përplot, aq sa nuk më hyn në sy ajo që më rrethon, ngjitem ngadalë mes shkurreve të dafinës dhe dushkut, dhe vendosem nën pjergullën tashmë të vakët, për të shkruar.

Ka shumë shtëpi si e jona në ishull dhe shpresoj që përndjekësit e mi do lodhen së kontrolluari para se të më kenë gjetur. Përmes Elvirës i çova një pusullë hanxhiut që më ka dhënë këtë strofull, për t'i kërkuar që të përhapte zëra për hipjen time në një anije, e cila nisej për Rodos, ose për në Itali. I shtova mesazhit tim një shumë të majme, që ta bindja ta kryente.

Edhe pse asgjë nuk mund ta justifikonte, unë kam besim. Që prej kohës kur më gjurmojnë, i kam njohur mirë më së fundi metodat e ndjekësve të mi. Ata lëshohen mbi shenjat që unë u lë pa mendje. Mjafton të pres.

Megjithatë, kjo ndryshoi atmosferën e qëndrimit tim. Kisha ardhur tek Elvira me idenë të rrija disa ditë. Sido që më duhet t'i llogaris me javë, ndoshta me muaj. Ëmbëlsia që gjeta pranë saj nuk është më një rehati kalimtare. Kënaqësia jonë e heshtur merr forcën e një lidhjeje të vërtetë. Nuk e di çfarë ndien ajo, por për mua, diçka është duke lindur, që ndoshta nuk i ngjan ende dashurisë, por thjesht mirakandjes.

Të shkruarit më rrëmben gjithnjë e më shumë. Që kur kam nisur rrëfimin e jetës sime, dëshira më e madhe është, që çdo ditë të zhytem në të kaluarën si në një ujë të kulluar dhe të ngrohtë.

Jam duke kallëzuar udhëtimin tim në Orient dhe dekori, ku fati më ka hedhur në këto çaste, është sidoqoftë më i miri që mund të përfytyroja për të më frymëzuar. Kio, me nxehtësinë dhe ngjyrat e saj, është tanimë e gjitha në Levant...

Qe një udhëtim i jashtëzakonshëm. Ruaj kujtime kaq të hollësishme dhe kaq të forta, sa do të mundja t'ju fjalosja ditë të tëra. Megjithatë, për momentin, pasuria e kësaj përvoje fillimisht m'u duk si një rrëmujë risish që ma turbullonte gjykimin. Nuk e zmadhoj kur them, që m'u desh gjithë jeta e mëpasme dhe mjaft përvoja të tjera për të vënë rregull në atë, e cila në fillim ishte një goditje dhe që më la gati pa ndjenja.

Në anije ditët tona kalonin nëpër vapën e kuvertës. Stërmundimi i rremtarëve, kërcitjet e anijes, të vjellat dhe rrahjet nga dhimbjet e kokës më turbulluan keq. Edhe shokët nuk ishin më mirë. Borgjezët krenarë që në nisje kishin vënë teshat e tyre të bukura në sëndukët midis dy kuvertave, e kalonin ditën shtrirë afër parmakëve, të irun dhe të zhyer. Papritmas, i kishim harruar rreziqet e jashtme, sidomos piratët. Disa herë me radhë Ogystin Sikari ndërroi rrugë drejt portesh, ku na bëri të qulleshim nga era e ishujve që na fshihnin, teksa ndonjë veljerë e dyshimtë përshkonte horizontin. Morëm ujë në Agrixhento, pastaj në Kretë. Më në fund, pas një udhëtimi të gjatë, të fundit dhe të rrezikshëm në det të hapur, arritëm në Aleksandri të Egjiptit. Një pjesë e ngarkesës u shkarkua në këtë port. Disa nga shokët përfituan për të shkuar me tokë deri në Kajro, ku mbretëronte sulltani. Me gjithë dëshirën për të shkuar me ta, m'u desh të rrija në bord me dy udhëtarë të tjerë që, ashtu si unë, kishin heqje barku dhe ethe.

Galera gati bosh duhej të vazhdonte udhëtimin drejt Bejrutit, mandej të kthehej në Aleksandri të kërkonim ata që kishin zbritur aty. Të sëmuret, si puna ime, do të vazhdonin pra, në anije për pak rrugë. Po e merrja pak nga pak veten. Më ishin kthjelluar mendtë dhe gjatë kësaj kohe pyesja ekuipazhin rreth Tokës së Shenjtë. Disa marinarë, të cilët kishin qenë atje, më treguan se çfarë kishin parë. Të gjithë ngulmuan të më thoshin se do të mrekullohesha. Sapo zbrita në Bejrut, ashtu ndodhi. Por një ndjesi kureshtie përzihej me këtë admirim. Më çudiste mrekullimi im. Me zor ia dilja të dalloja atë që më dukej në ato vende aq e denjë për t'u lëvduar.

Sigurisht, kishte ngjyra në atë breg të rrëpirtë: deti merr ngjyrë smeraldi dhe nga larg maja të larta zotërojnë qytetin të mbuluar nga kurora në jeshile të errët të pyjeve të cedrit. Qyteti është i

shkëlqyeshëm, por ndalesa të tjera na kishin rezervuar tashmë shfaqje po aq të bukura.

Bejruti është një qytet i hapur që ruan gjurmët e ndërtesave të rrënuara nga kalorësit e kryqëzatave, por shumica janë shkatërruar. Ky rrënim është trishtueshëm i ngjashëm me atë që godet mjaft qytete e fshatra të Francës. I shihje të ndesheshin sikundër te ne, pasanikë e varfanjakë, të njohur dhe popull i thjeshtë. Dhe nuk duket se kushtet inferiore të jenë më të zilepsura në Orient se në qytetet tona.

Mrekullimi nuk vinte më nga referimet e ungjillit. Pelegrinët, që ndesha në Bejrut, jetonin një emocion të vazhdueshëm, se ata shkonin nga një vend i shenjtë në tjetrin. Një shesh i zhveshur, i mbuluar me guriçka, i fuste në ethe sapo besonin se aty ishte vendi ku gruaja kurorëshkelëse ishte vlarë me gurë. Por tashmë e kam rrefyer oreksin e pakët për ushqimin hyjnor.

Për shokët e mi, para së gjithash tregtarë, emocionin më i madh vinte nga zbulimet që bënin në pazar. Qyteti bënte tregti të shtrenjtë: poçe të zbukuruara të Martabanit, mëndafsh nga Azia e Vogël, porcelan kinez, qilima Indie... Ndërkohë, këto thesare nuk ishin prodhime vendi. Gjendeshin nëpër qytet mjaft artizanë që emalonin gota, punonin drurin e cedrit ose rrihnin bakrin, por veprat e tyre ishin mjaft modeste. Sa për viset rrotull qytetit, mbytur nga vapa, ato kishin pamjen e gjithçkaje përveç një kopshti Hesperidesh. Duhej vënë në dukje: Toka e Shenjtë nuk ishte parajsë. Nga vinte atëherë karakteri i veçantë i atyre trojeve, që ndillte admirim? E kuptova këtë veç një javë më pas.

Galera ishte shkarkuar nga mallrat tona të fundit. Sikari i kishte zëvendësuar me mallra vendase dhe që ishin të destinuara për në Kajro. Anija u nis sërish për në Aleksandri. Ishte parashikuar që të kthehej brenda muajit. Unë vendosa të rrija në stere bashkë me disa shokë. Ne do të hipnim në të rrugën tjetër. Tek prisja, doja të shtyhesha më thellë brenda tokës dhe të përshkoja misterin e atij Orienti me shije të çuditshme.

Ne i morëm me qira disa gomarë një vendasi dhe u nisëm drejt Damaskut. Udha gjarpëronte nëpër mal. Me gjithë nxehësinë e ditës, nata ishte e ftohtë akull. Zgjoheshim të mbuluar nga një vesë e bollshme, që futej në lëkurë dhe në qafë. Në vijim, ne zbritëm nga një pllajë e gjerë, të cilën pelegrinët e quanin pllaja e Noes. Ata

besonin se ishte bash ai vendi, ku Noeja ndërtoi varkën e tij duke pritur përmytjen. Nga disa gryka, ne u futëm në një hapësirë të madhe shkretëtire, që shtrihej gjer në Damask. Pikërisht aty, prej një takimi, zbulova atë çka kërkoja.

Një karvan gamilesh po vinte ngadalë nga Levanti². Të magjepsur nga lëvizja madhështore e atyre kafshëve, devexhinjtë mezi na panë. Kafshët ishin ngarkuar me hejbe shumë të mëdha, në të cilat dalloheshin qypa balte, qilima, tabaka bakri. I zoti i gomarëve na shpjegoi se karvani mbërrinte në Tabriz, në Persi dhe se shpërndante mallin e ardhur nga e gjithë Azia. Karvani na kaloi përpara ngadalë dhe, befas, kuptova atë që më mrekullonte tek ai vend: ishte qendra e botës. Në vetvete, nuk zotëronte veti të jashtëzakonshme, por historia e kishte bërë vendin, ku të gjithë pikëtakoheshin. Pikërisht aty kishin lindur kombet e mëdha, aty përziheshin popuj nga më të ndryshmit, që hasje rrugëve: arabët, të krishterët, çifutët, turkomanët, armenët, etiopianët, indianët. Mbi të gjitha, drejt tij ishin tërhequr pasuritë e botës. Ato më të mirat që prodhoheshin në Kinë, Indi, apo Persi, ku mbërrinin prodhimet më të mira të Europës apo të Sudanit.

Ky zbulim ushqeu mendimet e mia, ndërkohë që ne rrugëtonim drejt Damaskut. Ai tronditi imazhin që kisha krijuar gjer atëherë për botën e tanishme. Nëse Toka e Shenjtë ishte qendra, kjo do të thoshte se atdheu ynë, Franca, ishte larguar tepër me caqet e saj. Zënkat e pambarimta të mbretit të Francës dhe të Anglisë, rivaliteti mes dukës së Burgonjës dhe Karlit VII, gjithë këto ngjarje, që ne i shihnim si thelbësore, nuk ishin veçse hollësira pa peshë dhe madje jorealiste kur i vlerësoje nga vendi ku ishim. Historia po shkruhej këtu; ne po zbulonim gjurmët në çdo çast në formën e tempujve të mbuluar nga rëra. Kryqëzatat kishin besuar se mund t'i shtinin në dorë këto vise. Ishin mundur pas shumë të tjerëve dhe gërmadhat e tyre u shtoheshin atyre të qytetërimeve që qendra e botës kish tërhequr dhe ku ato ishin shkatërruar atje.

Isha i kënaqur që e zhvillova lëmshin e mendimeve të mia. Po në ç'përfundim më çonte kjo? A e kisha gjetur, gjithsesi atë për të cilën kisha ardhur deri këtu? Melankolia ime ishte prova e jo-së. Ky

² Vendet në brigjet perëndimore të Mesdheut, Libani, Jordania, Siria, Palestina, Egjipti.

lloj Orienti ishte ende tepër real, tepër i ngjashëm. Duke zbuluar shkretëtirën me ngjyra të praruara, ëndërrova sërish për leopardin e fëmijërisë. Ai vinte prej andej dhe më tregonte drejtimin e duhur. Pak para hyrjes në Damask, kalova një krizë të cilën shokët nuk ma kuptuan.

Ne kishim ndalur një oazë ku kish ndalur edhe një karvan tjetër, i stërmadh ky, i pakrahasueshëm në pasuri dhe numër nga gjithë ata që kishim hasur. Ishte me të vërtetë një botë më vete aty. Numëronte rreth dy mijë gamile, të zbukuruar pasunarçe. Ato ishin përgjunjur dhe pa samar kur mbërritëm ne. Shpërndarë në gjithë oazën, dhe madje në shkretëtirën përreth, formonin një masë të palëvizshme, gëluese devexhinjsh, por gjithashtu grash e fëmijësh, të përpushur rrotull zjarreve që tymonin në gropat e rërës. Kur, në mëngjes herët, u dha sinjali, kjo masë u ngrit menjëherë, që të përgatitej për nisje. Mund të thoshe se një qytet i tërë u shtriq dhe u gatit për t'u vënë në lëvizje. Kafshët u mblodhën me mundim në grupe, sipas familjeve dhe fiseve dhe u vunë në rresht. Përpara, karvanit i prinin tamburxhinjtë që rrihnin daulle të mëdha, ndërkohë që prapa kalëronin njerëz të armatosur. Më thanë se pikëmbërritja ishin shkretëtirat e Skithisë. Aty, ai duhej të bashkohej me karvanë të tjerë, që shkonin gjer në Kinë.

Brenda meje ndjeva një thirrje të fortë t'i bashkohesha atij karvani. Nuk jam tip mistik. Kam më shumë zakon të jem zot i ndjenjave të mia. Megjithatë, këtë radhë u ndjeva i mbytur. Kisha bindjen, për të cilën nuk më kish përgatitur asgjë, se më erdhi fati atëbotë. Kisha sakrifikuar mjaft tanimë për të shkuar në Orient, vend i të gjitha mundësive, tokë e premtuar e ëndrrave të mia, por ende nuk isha, si me thënë, veçse në mes të rrugës. Kisha ende kohë të këpusja lidhjet e fundit që më mbanin me jetën time të mëparshme, të braktisja galerën, të nisesha drejt së panjohurës së madhe dhe t'i dorëzohesha ligjeve të saj. Ky karvan, befas, po më tregonte drejtimin që duhej të ndiqja.

U enda mes gamileve, duke u përkëdhelur me majën e gishtave turirin, i vënë poshtë nga ngasja e frikshme. U futa në masën e ngjeshur të kafshëve që rrëmihnin pluhurin në pritje të sinjalit të nisjes. Ai do të jepej me të rënë mbrëmja. Shokët do të më kërkonin gjithë ditën, se trupa jonë e vogël duhej të nisej në të njëjtin çast për Damask, pra ne ishin mjaft afër. Kur më gjetën, unë refuzova

të kthehesha dhe s'ua vura veshin kërkesave të tyre. Ata besuan se kisha sëmundje misterioze që më kish marrë mendjen e mbase edhe dëgjimin. Më në fund, u ktheva, por ndenja i kapitur për orë të tëra, i drobitur, i mbyllur në vete, me fytyrën e shprishur nga një ngërdheshje dhimbjeje.

Më në fund kujtimi i Masesë dhe i fëmijëve tanë triumfoi dhe gjeta aq forcë sa për të mposhtur ngasjen e nisjes pa kthim. Shokët e mi u gëzuan që më erdhën mendtë dhe pranova më në fund t'i ndiqja. Veçse ata nuk kishin kuptuar asgjë për betejën që zhvillohej brenda meje. Si t'ua shpjegoja atyre se po flakja një mijë jetët që do mund të kisha jetuar për hir të njërës, me të cilën do të mjaftohej tash e mbrapa horizonti im? Mbaja në vete pikëllimin e dhimbshëm të atyre fateve imagjinare. Ky çast qe pika më e madhe e kthesës e ekzistencës sime. Isha nisur për në Damask me dëshira të panumërta dhe po mbërrija i privuar nga ato premtime. Më mbetej vetëm një gjë për të bërë: ta bëja jetën e vetme që më ishte dhënë të pasur dhe të lumtur. Kjo tashmë ishte shumë, por ishte pak.

E kisha rifutur për një kohë të gjatë leopardin në thes.

*

Për fat, kjo krizë ndodhi në rrethinat e Damaskut. Të hyje në një qytet të tillë në çastin kur po ndieja se po filloja një jetë të re, pa gjithë të tjerat, qe ngushëllim dhe fatbardhësi. Ajo që kisha ndier në Bejrut ishte shfaqur edhe më shumë në Damask: ky qytet ishte vërtet qendra e botës.

Megjithatë ai kishte pësuar shkatërrime të rënda, që nuk ishin rezultat vetëm i luftërave kundër frankëve, por edhe i sulmeve turke. I fundit në radhë, disa vite para vajtjes sime, ishte ai i Timurlengut. Ai i kishte vënë zjarrin qytetit. Trarët e abanozit dhe lustra e sandarakut ishin djegur si pishtarë. Vetëm Xhamia e Madhe e Omejadëve i kishte shpëtuar katastrofës. Qyteti ende nuk ishte rindërtuar plotësisht kur mbërrita unë. Sidoqoftë, ai të linte një përshtypje fuqie dhe pasurie të pashoqe. Karvanët në fillim drejtoheshin atje dhe tregjet ishin përmbytur me gjithë mrekullitë që industria njerëzore mund të prodhojë. Përzierja e racave ishte edhe më e habitshme se në Bejrut. Të krishterët, thuhej se ishin

kaluar në teh të shpatës gjer tek i fundit prej mongolëve. Por mjaft tregtarë latinë ishin rikthyer dhe qarkullonin rrugëve. Disa françeskanë na pritën në një manastir, që e mbanin për pelegrinët dhe të krishterët kalimtarë. Damasku lidhej me Kajron dhe me qytete të tjera përmes shërbimit të korrierëve të shpejtë hipur mbi deve. Ne morëm lajme nga shokët e mbetur në Egjipt dhe mundëm t'u dërgonim tonat.

Sidomos, Damasku kishte kopshte të mrekullueshme. Ky art, i çuar përpara gjer në përsosmëri me mjeshtrinë e tij, m'u duk, përveç se arkitekturë, shenjë e një qytetërimi të lartë. Të mbyllur në kështjella të forta, të kërcënuar pareshtur nga plaçkitjet, fisnikët te ne nuk e kishin dëshirën të trajtonin tokën siç bënin me gurin. Ne njihnim vetëm dy botë: qytetin ose fshatin. Mes të dyjave, arabët kishin shpikur këtë natyrë shembullore, mikpritëse dhe të mbyllur, siç është kopshti. Për këtë, ata kishin përmbysur gjithë vetitë e shkretëtirës. Pafundësinë e hapur, ata e zëvendësonin me mbylljen e mureve të larta; diellin djegës, me hijen e freskët; qetësinë, me mërmërimën e zogjve; thatësisirën dhe etjen, me pastërtinë e burimeve të akullta, që rridhnin në mijëra shatërvanë.

Në Damask ne zbuluam të tjera finesa, në veçanti, banjën me avull. E bëja gati çdo ditë dhe ndieja një kënaqësi të panjohur më parë. Asnjëherë, gjer atëherë, nuk kisha menduar aq thellë për trupin, i cili mund të ishte në vetvete një objekt kënaqësie. Ne ishim mësuar që nga fëmijëria ta mbanim të mbuluar dhe të fshehur. Përdorimi i ujit ishte detyrim i mundimshëm në klimën tonë, sepse ai ishte të shumtën e herëve i ftohtë dhe gjithnjë i rrallë. Kontakti seksual kryhej në terrin e shtretërve të mbyllur me perde. Pasqyrat pasqyronin vetëm rrobat që mbulonin trupat e veshur. Në Damask, përkundrazi, unë zbulova lakuriqësinë, braktisjen e vetes në ngrohtësinë e ajrit dhe të ujit, kënaqësinë për të zënë një pjesë të kohës me asgjë tjetër veçse me kënaqësitë. Gjersa kisha vetëm një jetë, ajo duhej të qe e mbushur me mirësi dhe epush. U binda, duke djersirë në banjat e avullit erëmirë, se sa e re qe për mua kjo ide.

Ishte ndoshta më e çuditshmja veçanti e Damaskut, që plotësonte kuptimin tim për Orientin. Ishte qendra e botës, por e përdorte këtë vendndodhje për të shtuar kënaqësinë dhe jo vetëm fuqinë e atyre që banonin aty. Arsyeja e ekzistencës së